AZ ODISSZEA MAGYARRA FORDÍTÁSÁNAK MÓDSZERE

Minden filológus, ki hallott Odisszea-fordításom készültéről, először is azt kérdezte tőlem, hogy hexameterben fordítom-e, vagy rímes »alexandrin«-ban. Mikor pedig megvallottam, hogy bizony ebben az utóbbiban fordítom (én ugyan *alexandrin* helyett Horváth János szavával *felező tizenkettes*-t mondok), akkor a szolgai alakhűség hívei azt a megjegyzést tették, hogy csak a hexameteres fordítás a filológiai fordítás és a magyar hexameter is nagyon szép.

Igaz is, hogy lehet szép. De egy-egy versalaknak nemcsak szépsége van, hanem bizonyos stílushangulata is — evvel is számot kell vetnie a *teljes* filológiai hűségre törekedő fordítónak. A fordítás akkor igazán hű, ha nemcsak hogy szépnek szép, hanem szépsége *olyan stílusú,* mint az eredetinek szépsége az illető másnyelvű irodalomban, s a magyar fordító akkor találja meg a kellő versalakot, ha a magyar nyelven lehetséges versalakokból azt választja ki az Odisszea számára, mely a magyar irodalomban olyan stílusértékű, mint a hexameter a régi görög költészetben. Ismétlem: a műfordítás filológiája megköveteli, hogy az idegen nyelvű költeményből mindent, amit abban a költő mond, olyan stílusú szépségben hozzunk át nyelvünkbe, amilyenben az eredeti van írva. Persze, aki Homéroszt görögül akarja olvasni, annak csak a görög filológiára van szüksége, de aki Homéroszt magyarra fordítja, annak elő kell vennie a magyar filológiát is. A görög és magyar filológia két oszlopára kell fölépítenünk a magyar nyelvű Odisszea boltívét, mert ha csak egyik láb hiányzik is, épületünk leomlik.

Ami a versalakot illeti, a görög filológia azt mondja, hogy Homérosz hexametere az illető görög népnek olyan hagyományos nemzeti versalakja, melyet a költő úgy örökölt és művészetével tovább alakított eposza versalakjává. A magyar filológia pedig világossá teszi előttünk azt, hogy az Odisszea görög hexametere a maga földjén a maga népében lehetett ugyan hagyományos és lehetett nemzeti eposznak versalakja, de a magyar hősköltemények hexametere *nem nemzeti,* hanem a római Vergiliustól átvett epikai versforma, ezvoltában csak múlt századelei idegen újság, mely Vörösmarty költői ereje és hatása dacára sem vált hagyományossá, s nem tudta megszakítani a vers-ritmusi kapcsolatot Árgírus Királyfi és János Vitéz között, János Vitéz és Toldi között. A görög eposz hexameterével nyilvánvalóan *nem egyező stílusú* a magyar eposz hexametere: tehát az Odisszeát magyarra hexameterben fordítani ellenkezik a filológiával, mármint az olyan filológiai hűséggel, mely az eredeti költeménynek nemcsak értelmét, hanem irodalmi stílusát is éreztetni akarja a fordításban.

Ha tehát nem a hexameter a magyarban a hagyományos nemzeti epikai versalak, hát melyik az? *A rímes felező tizenkettes* (6 + 6, nem 4 + 4 + 4) —

Gyöngyösi, Gyergyai Albert, Petőfi, Arany példája szerint. Megjegyzendő azonban, hogy Homérosz is alakított a hexameteren s a most említett magyar költők sora is a magyar tizenkettesen.

Az Odisszeát magyarra hexameterben fordítani olyan álfilológiai hűség, mint ógörög nyelvre a Toldit hangsúlyos, rímes, felező tizenkettesben fordítani.

Mint az örökölt nyelven, úgy az örökölt versalakon is természetszerűleg meglátszik a verselőnek egyénisége. Ha a filológiai bizonyítékok világánál a történelem előtti kezdetektől fogva nézem a magyar verselés részben kikövetkeztethető, részben adatszerű folyamatját, akkor úgy látom, hogy a magyar eposznak eredeti hagyományainkban gyökerező *mai* versalakja a páros rímű tizenkettes lehet, mégpedig a tizenketteseknek versszakokra nem tagolt olyan fűzére, melyben a sorokat *páronként* nemcsak a ritmus lebegése és a rím csengése tartja össze, hanem a sorpáronként összeillő gondolat és mondattani szerkezet is — és valamint az egész költemény gondolat-, mondat- és rímmeghatározta sorokból áll, úgy a sorpárokon belül is mindenik sort két hatszótagos félből álló egységgé teszi nemcsak a hatodik szótag utáni sormetszet, hanem a tartalmi és mondattani egyensúly is. Ami pedig az ütemeket illeti, sor közepén és végén a metszetnek nemcsak szót nem szabad szétvágnia, hanem a beszédnek több szóból álló, de egy főhangsúllyal ejtett egységeit sem, a fonetika műszavával élvén: a több szóból álló úgynevezett fonetikai *szólamokat* sem. (Irodalmunkban a négyesrímű versszak nyugati hatás.)

A bor jó, de ez s ez a bor nem jó. A következő verselés sem jó:

Zengd a leleményes férfit nekem, Múzsa,
Ki annyit bolyongott, miután *feldúlta*
A szent Trója várát. Látta *sok embernek*
Városát, sokféle észjárást ismert meg.

(Csengery)

Nem jó, mert a gondolat és mondattani szerkezet nem tartja össze a rímelő sorpárokat. Hiába más sorba szedetni a »feldúltá«-t meg az »A szent Trója várát-«-ot. A »feldúlta« állítmány olyan szorosan kapcsolódik a harmadik sorbeli »A szent Trója várát« teljes tárgyhoz, hogy erőszakos szétválasztásuk az első két sor gondolati és mondattani párosságát megbontja. Hiába választjuk szét nyomdatechnikával a »sok embernek«-et meg a »Városát«-ot: a »sok embernek« birtokos és a »Városát« birtok mondattanilag oly szoros viszonyban van egymással, hogy két külön sorba szakításuk annak a sornak az egységét is megcsonkítja, melyben a »sok embernek« maradt, és annak a sornak az egységét is megzavarja, melybe a »Városát« szorult. Az idézett sorokból az utolsó azért is hibás, mert a »sokféle észjárást« egyetlen fonetikai szólam, tehát sormetszettel kettévágni nem szabad, márpedig az történt vele:

Városát, *sokféle* // *észjárást* ismert meg

Sokféle észjárás van, de olyan magyar ész- és nyelvjárás nincs, mely a »sokféle észjárást«-ot úgy ejtené, hogy a három szótagos puszta jelző és a jelzett szó között szünetet tartana — pedig valamint szünet nélkül sormetszet nincsen, szabályos metszet nélkül meg felező tizenkettes verssor nincsen, hanem csak próza. Olyan hagyományos magyar nemzeti epikai verselés sincsen, melyben verssorok és nem verssorok váltogatnák egymást. Pedig efféle keverék válik

mindjárt az idézett négy sorból, mihelyt nem csupán nézem, hanem természetes magyar kiejtéssel hallhatóan olvasom is:

Zengd a leleményes férfit nekem, Múzsa,
Ki annyit bolyongott, miután feldúlta
A szent Trója várát. Látta sok embernek városát,
Sokféle észjárást ismert meg.

Ugyanennek a résznek más szerzőtől való fordítása ugyancsak rímes tizenkettesekben így van:

Ama bölcs bajnokról, Múzsa, beszélj nékem,
Ki annyit bolyongott sok messzi vidéken,
Mikor már feldúlta Trója magas várát.
Sok népet megesmért, sok város határát.
(Baksay)

Itt a harmadik sor a bűnös. Bűne az, hogy kétfelé kacsingat: mondattanilag a második sorhoz tartozik, mert annak mellékmondata, hangzásával azonban a negyedik sorhoz, mert avval rímel. Ez is olyan diszharmónia, amilyent *nemzeti* páros rímes verselésünk, *eposzi* tizenkettesünk *eredeti* szabálya nem szenvedhet.

Aki pedig úgy véli, hogy sok versszabályt követelek, újakat és szokatlanokat attól, aki nemzeti rímes versalakban akar írni, annak azt felelem, hogy olvassa a régi népballadákat és a hetedfélszáz esztendős Ó-magyar Mária-siralmat. Az előbbiek megtanítják a tizenkettes sorok hibátlan középmetszetű és sorvégződésű ritmusára, az ó-magyar vers pedig arra tanítja meg, hogy amely sorok összerímelnek, azokat a gondolatnak és mondattani szerkezetnek is össze kell kapcsolnia. S ha az egyszerű nép és a középkori pap magyar versszabályainál többet és mást nem kívánok — ez csak nem sok és nem új?

Van olyan magyar Odisszea-fordítás is (Vértesy Jenőé), mely rímtelen tizenkettes (6 + 6), nem célja párokba rendelni a sorokat, nem ügyel arra, hogy sormetszet és sorvég szólamot ketté ne vágjon. Írója a régi népballadák versalakját tartja mintájának, de nem elég okkal; ugyanis azoknak a balladáknak sormetszetei és sorvégei egyeznek a fonetikai szólamvégekkel, rímtelen soraikban is megvan a páronként való szorosabb mondattani kapcsolat, sőt a legtöbb sorpárban megvan a mondattani kapcsolatot hangsúlyozó rím is. Íme:

Tizenkét kűmijes // esszetanakodék,//
Magos Déva várát // hogy fölépéttenék,//
Hogy fölépéttenék // félvéka ezüstér, //
Félvéka ezüstér, // félvéka aranyér. //

Más:

Hova mégy, hova mégy, // tizenkét kűmies?//
»Elmenyünk, elmenyünk, // hogyha dolgot kapnánk!«//
Jertek, megfogadlak, // jertek megfogadlak, //
Hogy építsétek fel // magos Déva várát, //
Egy véka aranggyal, // két véka ezüsttel, //
Két véka ezüsttel, // három véka rézzel, //

SZEGED

Más:

Júlia szép leány // egykoron kimöne //
Búzavirág szödni // a búzamezőre, //
Búzavirág szödni, // koszorúba kötni, //
Koszorúba kötni, // magát ott mulatni. //

Próbálná csak az ilyet valaki prózának olvasni — akkor is vers lenne! Ellenben Vértesy fordításában sürüen találunk ilyen sorokat:

Lám, Aigisthos is így // vette el Atreides //
Hites feleségét, // őt magát megölte. //

Magyarán ejtve:

Lám, Aigisthos is
Így vette el Atreides // hites feleségét, //
Őt magát megölte.

Vértesy:

Órjás Polyphemos, // kyklopszok ereje //
Vala ez: szűlte őt // Thoosa, a nympha,

Magyarán ejtve:

Órjás Polyphemos, // kyklopszok ereje vala ez:
Szűlte őt // Thoosa, a nympha,

Vértesy metszetével:

Hát ottan találta // a délceg kérőket, //
Ajtó előtt kocka // játékkal mulattak, //
Maguk ölte ökör // bőre volt alattuk. //

Magyarán ejtve:

Hát ottan találta // a délceg kérőket //
Ajtó előtt // kockajátékkal mulattak, //
Maguk ölte ökör bőre volt // alattok. //

Ez nem a népballadák versalakja, nem ősi magyar versalak, sőt egyáltalában nem versalak, annál kevésbé olyan előadási forma, mely Homérosz könnyen folyó verseléséhez illenék.

A magyar Odisszea tizenketteseinek olyan hibátlan ritmusúaknak kell lenniük, mint a görög Odisszea hexametereinek.

A finom stílusérzékű Arany csak komikus eposz versalakjának választott hexametert, azonban komoly eposzaihoz a rímes tizenkettest tartotta méltónak. »Klasszikusok körmönfont fordítása« című paródiáját éppen ezért nem középmetszetes tizenkettesben írta, mint Baksay a maga Iliász-fordítását, hanem szaporázó ütemű táncnóta sorokban, hogy a komikumot az epikus tartalom és nem-epikus versalak közti ellentét is nevelje, követve Csokonai »Békaegérharc«-a versalakjának és nyelvének stílusát. Aranynak az a tréfás verse is tehát, ha összevetjük komoly eposzai versalakjával, azt mutatja, hogy Arany is a rímes tizenkettest tartotta a magyar költői nyelv eposzi versalakjának. Vegyük figyelembe azt is, hogy Ariosto lovagi eposzának stanzáit Arany magyar fordításban páros rímű tizenkettesekre váltotta: ő tehát példát is adott arra, hogy *más népnek sajátos nemzeti versalakban írt eposzát a*

magunk nyelvére a magunk nemzeti epikai versalakjában fordítsuk, tudniillik a rímes tizenkettesben.

Péterfy Jenő azonban azon a véleményen volt, hogy a »rímes alexandrin« nem alkalmas Homérosz hű fordítására. Szerinte annak »csöngése, bongása a nyugodtabb, plastikai rajzot majdnem lehetetlenné teszi«. Én azonban nem merném hinni, hogy Péterfy is — állítása ellentmondásául — ne tartotta volna »nyugodt plastikai rajz«-nak a rímek »csöngése, bongása« dacára is az efféle sorokat:

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát puszta földön, égen:
Szörnyü vendégoldal reng araszos vállán,
Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán,
Széles országútra messze, messze bámul,
Mintha más mezőkre vágyna e határrul:
Azt hinné az ember, élő tilalomfa,
Ütve »általutnál« egy csekély halomba.

Ugyancsak Péterfy szerint Homérosz-fordításban »hosszabb lélekzettel olvasva a rímek úgy hatnak végül, mint valami zengő kalapács«. Ez a hasonlat azonban olyan értékű — gondoljunk megint a Toldi trilógiára és Buda halálára — mintha más valaki meg avval a képpel érvelne, hogy a hexameter olyan, mint egy örökös dobpergés.

Akár filológusnak öntudatos ítéletével mérjük, akár a magyar életben nevelődött műélvezőnek öntudatlan érzésével közelítsük hát a magyar Homérosz-fordítás versalakjának kérdését, akár pedig a Homérosszal legkongeniálisabb epikusra, Arany példájára hivatkozzunk, a vége ez: a páros rímű, magyar ritmusú tizenkettes éppoly legvalóbb alakja a magyar nyelvű eposznak, mint a hexameter a görög nyelvűnek.

Megjegyzem, hogy valamint Vértesy Homérosz-fordításának tizenkét szótagos sorú versalakja lényegében más, mint a tizenkét szótagos sorú népballadáké, úgy Baksay és Csengery fordításáé is más, mint a János Vitéz és Toldi-trilógia versalakja; ugyanis sem Baksay nem ír, sem Csengery, megszakítás nélkül folyó, vagy pedig egyenlő strófákkal egyenletesen haladó, páros rímű tizenkettesekben. Baksay a páros rímeket keresztrímekkel, ölelkező rímekkel, ráütő rímekkel keveri, s a tizenkét szótagú sorokat hat szótagú sorokkal tarkázza. Csengery is egy-egy darabon páros rímekkel él ugyan, de azoknak a folyását ráütő rímekkel meg-megállítja, néha meg más sorral nem rímelő, középrímű sorokat iktat közbe. A magyar tizenkettesekben való verselésnek mind Baksay-, mind Csengery-féle változatai tehát különböznek mind a Murányi Vénus és Árgirus Királyfi verselésétől, mind a János Vitézétől és Toldiétól, és nem is illenek Homérosz versalakjának eposzi folyamatosságához. Baksay és Csengery Odisszea-fordításának versalakja éppúgy nem tartható *mindenütt* magyar ritmusú hagyományos nemzeti epikai versalaknak, mint Vértesyé, holott az Odisszeáé — ismétlem — végig hagyományos nemzeti epikai versalak.

Ami különben általában a rímelést illeti, már Petőfi megmondta, hogy más a magyar cadentia, mint a német; én így fogalmaznám meg ezt az igazságot: más természetű rímelés illik a magyar hagyományos nemzeti versalakokhoz, más a nyugat-európai mértékben írt magyar versekhez. *A magyar*

rímelésen még rajta van a ragozó nyelv mondataiból való eredetnek bélyege. A vogul hősénekekből láthatjuk, minő fokozatokon át fejlődhetett ugor-kori verselésünk parallellizmusa még a történelem előtti időkben odáig, ahol több finnugor nép verselő elve tart: párhuzamos sorokban azonos ütemértékű *azonos mondatrészek* azonos sorrendben. A hetedfél százados Ó-magyar Mária-siralom pedig megmutatja, hogy mint lett a további fejlődés képlete a magyarban az, hogy az összerímelő sorok végső üteme vagy az összerímelő sorok második fele azonos szótagszámú, lejtésű és lehetőleg azonos alaktani szerkezetű, *azonos mondatrész legyen.* Amaz ó-magyar vers még frissen mutatja azt, hogy az összetartozó sorok mondattani összeilléséből miképpen született meg az olyan rím, mely *még nem vált öncélúvá* abban az értelemben, hogy az összerímelő sorok mondattani és szórendi párhuzamosságát megbontsa:

Ó, én ézes urodum,
Eggyen-igy fiodum,
Síróv anyát teküntsed,
Buábelől kinyúhad!

A latin forrás:

Fili, dulcor unice,
Singulare gaudium,
Matrem flentem respice,
Conferens solatium!

Az *unice:* nomen vocativusa, a vele rímelő *respice* verbum imperativusa; a *Fili, dulcor unice:* megszólítás, a *Matrem flentem respice:* teljes állítmány — ilyen különböző mondatrészekkel végződő s egészükben is különböző képletű sorok a magyar hagyományos verselésben nem rímelhettek össze: a *Singulare gaudium* megszólítás nem rímelhetett volna ó-magyar verselési elv szerint a *Conferens solatium*-mal, igenévhez tartozó tárggyal. Az idézett magyar versben az első két összetartozó sor mondattani, szórendi, alaktani, ritmikai egyezésének *következménye* az, hogy mind a két sor e hangokkal végződik: *-odum* — vagyis, hogy ott rím lett. Viszont a második két sorban a *teküntsed* és *kinyúhad* nyugat-európai verstan szerint nem rím ugyan, de az eredeti magyar verselő hagyomány nem is tűrt volna meg a *kinyúhad* helyett a *teküntsed*-del hangtanilag bármennyire összecsengő más rímet azon az áron, hogy változtatás történt volna egy hangrím kedvéért ama két sor mondattani és ritmikai szerves összefüggésének *magasabb rendű* zeneiségén. Az Ó-magyar Mária-siralom írója verselést nem a latin himnuszból tanult, hanem a korában még divatjukat nem múlt magyar énekmondóktól. Mikor a latin himnusz fordításába, illetőleg — akkori szokás szerint — átköltésébe belefogott, akkor öntudatos nyelvművészként az ősmagyar versalakok közül kiválasztotta azt, mely legjobban illik az elővett latin himnusz versalakjához — és így általában példát adott a kései magyar műfordítóknak is.

Az ó-magyar verselésnek mondattani ritmusa és rímelése természetszerűleg nem tűrt enjambement-t. Az Ó-magyar Mária-siralom után századokon át jellemzi az enjambementtalanság a magyar verselést, akkor is még, mikor már a nyugat-európai nem-azonos-mondatrészrím (ennek is van egyetlen csírája az Ó-magyar Mária-siralomban) mindinkább terjed. A XVIII. sz. és a XIX. századfordulókor azonban magyar versalakokban is gyakori az az idegen-

szerűség, hogy az összerímelő sorpár első sorának végére öncélú rím kedvéért azon az áron kerül egy szó, hogy nemcsak az illető sor mondattani egysége, kereksége csorbul meg, hanem az összetartozandó két sor mondattani párhuzamossága, egyensúlya is megbomlik, a fonetikai szólam pedig fülbántó csikorgással kettétörik.

Az ilyen hibáknak nem volna szabad előfordulniuk a *hagyományos* magyar tizenkettesekben. Mennél jobb Baksay Iliász-fordítása a többinél, annál nagyobb kár, hogy ő is gyakran elköveti a szólam-metsző enjambement-okat egy-egy úgynevezett kitűnő rím miatt. Az ilyen, fonetikai szólamokat rímszorultságból átmetsző enjambement-t ál-enjambement-nak nevezem, hogy röviden megkülönböztessem a fonetikai szólamot át nem metsző, művészi célú és hatású enjambement-októl. Példák az ál-enjambement-okra:

Véres ütközetek fájdalma, *jajjai*
Miatt sok bút lát még danaus, trójai.

Más:

Most kavarog a nép, mint mikor az *Ikar*
Tengert megcsapja két szembe-kelő vihar.

A *jajjai miatt* nemcsak értelem szerint, hanem hangzás szerint is olyan szoros egység az élő magyar nyelvben, mint az, hogy *jajjaiért*. Az *Ikar-tenger* is olyan hangtani egység, mint *Magyarország*. Ha az első sorok végén verstani szabály szerint szünetet tartunk, akkor valóban csak a rím csöng-bong, úgy, amint joggal nem tetszik Péterfynek: és ilyen ríméreztető előadásban a sorpárok mondattani egyensúlya, a magyar hagyományos *komoly* eposzi versalak lényege, csak nincsen meg. Ha meg magyar kiejtés szerint egy hangsúllyal ejtjük azt, hogy *jajjai miatt* és *Ikar-tenger*, akkor fölbillennek a versütemek, sőt megkukul maga a keresett rím is, lesz a ritmikus versből döcögő próza, — Homérosz szép, ritmikus verselésének hamis visszaadására:

Véres ütközetek // fájdalma, *jajjai miatt* //
Sok bút lát még // danaus, trójai.
— — — — — — — — — —
Most kavarog a nép // mint mikor az // Ikar-tengert
Megcsapja két // szembe-kelő vihar.

A természetes hangsúlynak és a ritmusnak az öncélú rím kedvéért való összeütközését (tanulva a székely népballadákból és az Ó-magyar Mária-siralomból) a János Vitéz és Toldi-trilógia illető helyein a magyar hagyománnyal ellenkező *iskolai hatásnak* kell tartanunk. A magyar Homérosz-fordítónak Petőfi és Arany tizenketteseinek is csak az ősi magyar epikai verselést őrző és fejlesztő elemeit kell követnie. Az összerímelő sorok mondattani szerkezetétől független, öncélú rímelést a rímmel virtuózkodó keresztyénkori latin versekből tanulhatták el a magyar iskolák növendékei, verselői is.

* * *

Sokan, akik beletekintettek fordításom kéziratába, azt sem hagyták szó nélkül, hogy *Ulisszes*-t írok *Odüsszeüsz* helyett, kétszótagos *Zeus*-t diftongusos *Zeüsz* helyett stb. Erre is a görög-magyar filológia adja meg a feleletet.

Jól tudjuk, hogy az Odisszea főszereplőinek személyneveit Homérosz nem maga költötte, mint például Vörösmarty a *hadrontó Tüzimá*-t. Homérosz a trójai háború hőseinek neveit abból a nyelvből vette, melyen népe már az ő kora előtt is hallgatta a trójai mondakör regéit: a nemzeti epikai nyelvből. Ebből az következik, hogy az igazi filológiai magyar fordításnak is abból a magyar nyelvrétegből kell vennie az Odisszea hősének nevét (a többiével együtt), amelyen a magyar közönség hallgatta, olvasta századokon át a Trója ostromához fűződő, magyarul előadott történeteket. Az a magyar epikai nyelv pedig nem ismer *Odüsszeüsz*-t; még Dugonics is »*Ulisszesnek* történeteiről« írt (Rousseau is *Ulysse*-t Joyce is *Ulysses*-t emleget). Homérosz személyeinek nevei és a trójai harc történetei latin nyelvű regényből jutottak el a keresztyén Európa olvasóközönségéhez és nemzeti nyelven zengő énekeseihez. Ezért nem írtak a mi régibb íróink és nem mondottak a mi régi énekeseink soha *Odüsszeüsz*-t. Hagyományos epikai hangulata magyar költeményben az *Ulisszes*-nek van, az *Odüsszeüsz*-nek pedig újkori, iskolai hangulata.

Akinek mégis *Zeüsz* kellene s megütődik a *Zeuson,* azt figyelmeztetem a *Krisztus* név példájára. A *Chrisztosz* nevet az eredeti görög szövegből a filológiai képzettségű emberek bizonyára minden időben többen olvasták, mint a *Zeüsz* nevet a görög eredetiből. Mégis eszükbe sem jut a mi papjainknak magyarul *Chrisztosz*-t mondani, hanem a hagyományos magyar vallási irodalmi nyelvben a latin Vulgatá-ból átvett Krisztus nevet emlegetik: ez a név van meg a nem Vulgata után, hanem filológiai céllal görög szövegből készült bibliafordításokban is. Márpedig a *Chrisztosz* és *Krisztus* névváltozat közti különbség ugyanolyan, mint a *Zeüsz* és *Zeus* közti. Aki filológiai hűségre való hivatkozással nem tágít az *Odüsszeüsz-*től és *Zeüsz*-től, annak *Chrisztosz*-t kellene írnia *Krisztus* helyett, *Daréjosz* kincsit *Dárius* kincse helyett, és nem illenék beszélnie *trójai* háborúról sem, csak *tróéi* háborúról, *tróéi* mondakörről stb.

* * *

Az *Ulisszes*-e, vagy *Odüsszeüsz, Zeus*-e, vagy *Zeüsz* kérdése már nem a versalak stílusát illeti, hanem a fordítás nyelvi stílusát. Erről a témáról szükség még egy kissé többet is szólanunk.

Galeotti csodálkozott azon, hogy Magyarországon ugyanazokat az énekeket megérti és velük »ugyan él« úr is, paraszt is. Valóban Magyarországon egymástól annyira eltérő dialektusok soha nem voltak, hogy szükség lett volna közérthetőség miatt külön udvari irodalmi nyelvre. Hibás az a fölosztás, hogy van népnyelv, van *műveltek* nyelve — mintha bizony a népnyelv, melytől Petőfi és Arany és József Attila érdemesnek tartotta tanulni, műveletlen nyelv volna. A meglévő magyar nyelvrétegek közti jelentős különbséget a *foglalkozás, életmód* és *beszédtárgy* különbsége okozza.

Mármost a filológiai megfontolást el nem mellőző Homérosz-fordítónak föl kell vetnie azt a kérdést, hogy az Odisszea társadalmának élete nagyvárosi élet-e, vagy a földmívesek, parasztok, kétkéz-munkások világa? Laertes, a király apja, kinn él a tanyán, szőlejében dolgozgat, nyáron a szabad ég alatt aluszik, télen a tűzhely mellett. Ulisszes király nemcsak szükségből ékel öszsze tutajt, hanem vőlegénykorában maga faragta a nyoszolyáját, és fűkaszálásban is versenyre állna bárkivel. Különben személye körüli minisztere a számadókanásza. Telemakhus királyfi, ha elunja magát a palotában, napokra

is elveszi magát a mezőre a disznók, birkák mellé. A gazda Álcinous királynak, istenek atyjafiának, dédelgetett leánya maga is mossa a szennyest együtt a szolgálókkal. Anyja meg, a hatalmas királyné, a maga szőttére ismer rá abban a ruhában, melyet tudta nélkül ajándékozott leánya a mezítelen Ulisszesnek. Mikor egyik király a szomszéd királyhoz kocsin küldi tovább a vendég királyfit, akkor maga a vendéglátó királyfi a kocsis. Áldozati lakomán a tulokkal olyan ügyesen elbánik a királyi család, akár minálunk a disznóval a böllér meg a bejáró asszonyok. Na mármost az ilyen életmódú társadalom bizonyára nem a városok társadalmához áll közelebb, hanem a mai és régi földmívesek, pásztorok, kétkéz-munkások társadalmához. Milyen hangulatú nyelv illik tehát az *ilyen* görög társadalom képét adó költemény magyar fordításához? A népnyelvből lett *költői* nyelv, mely a régi énekek és népmesék megfelelő nyelvi elemeit is fölhasználja. Ezt a nyelvet általában kettő jellemzi: először az, hogy nincsen összekeverve a programszerű nyelvújítás szó- és kifejezés-készletével; másodszor az, hogy állományához tartoznak olyan — régen magyarság szerte általános — szavak, szólások, mondatfűzések, melyek a mai »városi« nyelvben ismeretlenek, vagy szokatlanok. Az Odisszea görög nyelve is a természethez közel álló társadalom nyelvéből lett költői nyelv; nem Teokritosz műnépi alakjainak nyelve: az Odisszea görög nyelve is a régi görög népnyelv elemeivel van átszőve és sok hagyományozott nyelvrégiséget megőrzött.

Az íróasztali stílusérzék és a néppel együtt élésből fakadó stílusérzék közti különbséget és az Odisszea stílusának nem-értését látom én abban, hogy általánosan elterjedt kritikusi vélemény Baksay Homérosz-fordításáról az, hogy — nem törődve a filológiai hűséggel — parasztos, az Akropoliszból Tisza-menti csárdát csinál, a görög hősökből pörge bajszú legényeket, a fenséges Zeüszből subás falusi öreg bírót stb.

Vizsgáljuk meg a filológus szemével Péterfynek egy filológiai igényű fejtegetését, mely rávilágít a Baksay Homérosz-fordítása stílusát ért kritikák filológiai elhibázottságára.

Van Baksayban ez a sor:

Zeüsz *ballag* legelől, a többi mögötte.

Péterfy azt, hogy Baksay itt egyszerű »megy« jelentésű görög igét fordított *ballag*-gal, azért hibáztatja, mert szerinte a *ballag* nem fejezi ki az Olimpus ura lépteinek fenségét úgy, mint az olvasó képzeletének nagyobb szabadságot engedő *megy*. »Ez a jó magyar *ballagás* — úgymond Péterfy — eszünkbe juttatja a falusi bírót, vagy a tisztesen öltözött komoly parasztot, amint vasárnap a templomba indul. A menés módjának az a kissé vaskos árnyékolása nem homéri, hanem a magyar fordítás színezése.« Én azonban Péterfyvel szemben hadd idézzem a Szigeti Veszedelemből a Zrínyi vitézi haláláról szóló, következő sorokat:

És az várbul kimegyen nagy bátor szűvel,
Előtte törökök futnak szerte-széllel,
A piacon megáll és szörnyü szemével
Nézi, hogy hun vagyon pogány nagy sereggel.

Ily kegyetlenül jön oroszlány barlangbul,
És ily szörnyen fénlik cometa magasbul,
Ez nagy országokra kár nélkül nem fordul,
Szörnyü jövendőket hordoz hatalombul.

Igy félnek törökök Zrini látásátul,
Mert tudják, nagy veszélyekre rájok borul,
Zrini piaconn is nem maradhat lángtul,
Azért lassan *ballag* az külső kaputul.

Hun vagytok ti mostan, világrontó népek?
Hun vagytok, földemésztő, szörnyű seregek?
Hun török, hun tatár, sötét szerecsenek?
Hun vagytok, három világrul kevert népek?

Ihon, előttetek Zrini áll fegyverben,
Hun van a török Mars vakmerő szüvében,
Delimán? Hun száz más ebben a seregben,
Kik Zrini vérét szomjazták békeségben?

Ebből a részletből is érezheti az olvasó azt a megrendítő fenséget, mely a vitézi halálra magát elszánt Zrínyinek minden mozdulatából kitűnik, abból is, melyet ama legeposzibb nyelvű költőnk *ballag* szóval jelöl. Kérdem az olvasótól: a (Péterfy szemlélete szerinti) kedélyes, falusias, subás parasztbírót látja-e itt maga előtt a *ballag* szó miatt Zrínyiben, a fenséges szigeti hősben? Kérdem: mi az oka annak, hogy a művelt Péterfynek a *ballag* szó epikai stílusértékét illetőleg csak a subás parasztbíró jut eszébe, nem pedig legkiválóbb eposzunk legelső hőse, akinek méltóságos lépteit legnagyobb eposzírónk, Zrínyi, szintén a *ballag* igével festi? (Megjegyzem, hogy Balassa Bálint a falusi bíró mozgásától még inkább különböző mozgású, szép várkisasszony virágok közt való andalgását festi a *ballag*-gal!)

Megmondom, mi az oka Péterfy e mulasztásának. Egyik, amiről nem tehet, az, hogy magyar nyelvbősége és nyelvérzéke más irányú volt, mint Baksayé; másik az, hogy — az általános szokást követve — magyar Homérosz-fordítás stílusának megítélésére elegendőnek tartotta a görög filológiát, nem tartotta szükségesnek a magyar epikai nyelvnek is filológiai kutatását és megismerését. Pedig ismétlem: a görög és magyar filológia két oszlopára kell fölépítenünk a magyar nyelvű Odisszea boltívét, mert ha csak az egyik láb hiányzik is, épületünk leomlik. Igen, és éppúgy a féllábú filológiával intézett bírálatok is.

Homérosz azért jelöli az illető helyen »megyek« jelentésű igével Zeüsz lépéseit, mert az ő kifejezési eszköze a görög epikai nyelv, abban pedig nincsen a magyar *ballag*-nak megfelelő szó. Ha Homérosz kifejezési eszköze a magyar epikai nyelv lett volna, akkor *ballag*-ot írhatott volna — ahogyan ismerjük a homéroszi költészet stílushagyományhoz való ragaszkodását és szemléltető, sok változatú szókincsét. Dícséret illeti Baksayt azért, hogy beleélve magát az Iliász szerzőjének szerepébe, éppoly méltóságosnak tudta látni Zeüsz járását, mint maga a régi görög költő, vagy mint ahogyan a régi magyar költő is annak látta Zrínyi bán lépkedését; és nem gáncs, hanem dícséret illeti Baksayt azért, hogy az ily méltóságos mozgást magyarul ugyanavval az igével

fejezte ki, mint előtte századokkal a legeposzibb nyelvű magyar költő, Zrínyi. Különösen, ha a görög Iliásszal hasonlítjuk össze a görög Odisszeát — emezt tudniillik egy más költő később szerzette — akkor láthatjuk az Iliász és Odisszea stílusegyezéseiből, hogy mennyire homéroszi mód a nemzeti epikai stílushagyományokhoz való ragaszkodás. A *ballag* esetében tehát Baksay (és sok más esetben, melyért támadták) tulajdonképpen Homérosz hű tanítványának bizonyul a görög-magyar filológia ítélőszéke előtt, mely az epikai stílusnak nemcsak görög nyelvű, hanem magyar nyelvű emlékeit is meghallgatja. Baksay Iliász-fordításában több helyen észlelhetők a Zrínyiász nyelvének szándékos nyomai (és a Károli fordította héber epikáé).

Péterfy azt mondja Homéroszról, hogy »nyelve nem népies oly értelemben, mintha a nép ajkáról ellesett, a közbeszédben ritkábban előforduló kifejezések gyűjteménye volna«. Ebben mindnyájan egyetérthetünk Péterfyvel; hiszen anachronizmus is volna Homéroszt úgy képzelni el, mint aki valami tájszótárból böngészi össze a népi szavakat. De éppoly anachronizmus effélét föltenni Baksayról is. Hiszen ő még annyira vidéki magyar volt, hogy rá nem szorult arra, hogy úgy lesegesse el a nép nyelvét. Van ugyan némi igazság Péterfynek abban a kritikájában, hogy Baksay »Homéroszt túlságig átírja a népiesbe«, de ellenkező irányban Péterfy is túloz. A magyar Homérosz-fordítók közül Baksay írta leginkább olyan stílusú magyar nyelven Homérosz-fordításait, amilyen stílusú görög nyelven a homéroszi eposzok szólnak, különösen az Odisszea. Hogy Péterfy a Zrínyi alkalmazta *ballag*-ot is parasztosnak pécézte ki Baksayban, ez meg azt mutatja, hogy Péterfy a magyar hagyományos epikai nyelvet sem ismerte úgy, mint Baksay; hiszen ha magyar epikai nyelvről beszélünk, Zrínyiről megfeledkeznünk nem szabad.

Elismerem én is, hogy vannak Baksay Iliász-fordításában olyan helyek, melyek nem magyarosnak, hanem magyarkodónak nevezhetők, csakugyan nem népiesek, hanem népieskedők, nem régiesek, hanem régieskedők. De ha már Baksay Homérosz-fordításaiban komolyabb stílushibákat keresünk, főképpen ott találunk bennük, ahol Baksay hűtlen — Baksayhoz. Ahol a tősgyökeres magyar nyelvbe belekeveri a nyelvújításnak olyan szavait, amelyek igen kirínak homéroszi eposz fordításából: *igény, véd* (mint névszó, »védő« »védelem« jelentésben), *érdek, terv, esk, jog, jogar, eszélyes, étkezés, borág, szender, köld* (köldök), *rém, tusa, erőd, polgárharc, nyomor, vád, iszony, viszony, vita, mellvéd, inger, élvez,* munkára *képez, roham, gyönyör* stb. És inkább olyan soraiért hibáztatnám Baksayt, amelyekben az ütemek vége nem vág egybe a fonetikai szólamok végével, és ezért az illető sorok ritmusa nem hagyományosan magyar, nem olyan jó, mint Baksay e r e d e t i e p i k a i k ö l t e m é n y e i felező tizenketteseinek ritmusa. És hibáztathatjuk Baksayt azért is, hogy a görög nevek diftongusait a magyar szövegben is diftongusoknak megtartja, s ezáltal idegen kiejtést és tudákos hangulatot kever a magyar versbe.

* * *

Különben, ha pontosabb filológiai mérték szerint az Odisszeának hagyományos nemzeti epikai versformájú s régies és népies elemekkel szervesen összeszőtt nyelvű fordítását tartom is leghelyesebbnek, azért méltánylom és közönségünk tekintélyes része számára szükségesnek tartom az olyan hexameteres és a dolgozó nép nyelvétől távolálló Homérosz-fordítást is, amilyen Kemenes-Kempfé és Devecseri Gáboré.

Ez utóbbi különösen alkalmas arra, hogy azon szemléltessem, milyen akadálya a hexameter nemcsak az Odisszea népszerűsítésének, hanem a fordítás *filológiai hűségének* is, még akkor is, ha a fordító kitűnő költő és hivatásos klasszikus-filológus. Hogy a hexameter ilyen hatását bemutathassam, nem is kell a filológiai hűség vizsgálásában tudományos és irodalmi mértéket alkalmaznom; elég lesz, ha csak szerény dolgozatjavító leszek.

Odüsszeüsz öreg koldussá változva ráismerhetetlenül érkezik haza, hogy így kitapasztalja felesége érzelmeit: hű maradt-e, nem-e? s kikémlelhesse házbeli nőcselédeinek magaviseletét is, hogy távolléte alatt kik lettek hűtlenek, kik maradtak hívek; kik a bűnösök, kik az *ártatlanok.* Devecseri hexameteres fordítása szerint azonban e szavakkal vallatja Odüsszeüsz a hű, öreg dajkát (344):

Rajta, sorold fel a nőket most nekem itt a teremben,
Halljam, hogy közülük ki vet engem meg, ki *kegyetlen.*

Ez a *kegyetlen* szó érthetetlenné teszi a cselekvénynek ezt a lényeges mozzanatát. Az idézett két sor az Odisszea egyik német prózai fordításában (J. St. Zauper II. 215) így van; »Doch jetzt zähle du mir die Weiber im Palleste her, welche gering mich achten; und jene, die *schuldlos* sind.« Ez már érthető, mert ez az Odisszea e sorainak fordítása:

all' age moj szü günajkasz eni megarojsz katalekszon,
haj te m' atímadzúszi kaj haj *nélejtidesz* ejszin.
(Od. XXII. 417—418)

Az a *nélejtidesz* a *nélejtész* többesszáma, ennek a szónak a jelentése pedig: »unsträflich«, tehát fordíthatta Zauper »schuldlos« szóval. Hogyan változthathatta azonban a hexameteres új fordítás »kegyetlen«-né? Úgy, hogy a *nélejtész* hangzásban hasonlít a görög *nélész* szóhoz, ennek jelentése pedig csakugyan »kegyetlen«. Mindegyik más származású és más jelentésű szó, a hasonló hangzás miatt tévesztette őket össze az új fordítás, értelmetlenné téve ezáltal Odüsszeüsz beszédét. (Ugyanez a hiba van a XIX. ének 498. sorának fordításában is.) Azt olvasom az új fordításban (341):

Télemachos Leiókritos *állát* verte keresztül,
Euénor sarjáét, hosszú dárda hegyével.

Ha megfigyeltük Homéroszban a dárdával való ölésnek szemléltető, részletező leírásait, akkor itt annak az elmondását is várnánk, miképpen siklott a dárda érce az állról tovább a szájba vagy torokba — hiszen a kiálló állat nem fúrhatta keresztül. Ezért foghatunk gyanút, hogy az eredetiben aligha lehet állról szó. Csakugyan azon a helyen, ahol az új fordítás — homérosziatlan leírást tulajdonítva az Odisszea-szerzőnek — »áll«-at ír, ott az eredetiben »lágyék« van. Ezt már átverheti egyenesen a dárda:

Télemachosz d' Euénoridén Léokriton úta
dúri mezon *keneóna,* diapro de chalkon elasszen.
(Od. XXII, 294—5)

Az idézett német fordításban (II, 210): »auch Telemach stach den Euenoriden Leiokritos mit der Lanze mitten in den *Bauch,* und trieb den Stahl hindurch«.

Hát mármost hogyan lett a »lágyék«-ból vagy »has«-ból az új fordításban »áll«? Úgy, hogy az Odisszea *keneóna* szava a *keneón* accusativusa, ez a *keneón* pedig »lágyék«-ot (Weichen) jelent ugyan, de hangzásban hasonlít ez a *keneón* a szintén görög *genejon* szóhoz, ez pedig csakugyan azt jelenti, hogy »áll«. Az új fordítás összetévesztette a »lágyék« jelentésű *keneón* szót az »áll« jelentésű *genejon* szóval.

Télemachosz a kérőknek azt a követelését, hogy anyját küldje el a háztól, erkölcsi és célszerűségi okok fölsorolása után, hatásos tiltakozó mondattal utasítja vissza. Hadd idézzem Télemachosz szavait a magam fordításában:

Okos Telemakhus adott ilyen választ:
»Ugyan, Ántinous, hogy tehetném már azt?
Akaratja ellen tulajdon szülőmet,
Kitudni a házból édes nevelőmet,

Holott az atyámról azt se tudom, hol van:
Életben-e vajjon, vagy csakugyan holtan?
Ha magam küldöm el anyámat a háztul,
Viszi el, mit egykor hozott jegyruhául;
Ikáriusnak azt vissza kell fizetnem —
S atyám haragja is érhet egyszer engem...
Büntető istenség egyébbel is verne:
Rám bosszulidércek kínzó raja kelne,
Kiket anyám — tudom — a fejemre átkoz,
Ha visszabucsúzik az atyai házhoz.
Emlegetnék mások gyalázatos voltom:
Én hát azt az eggy *szót* soha *ki nem mondom!*«

Az utolsó sor a többit méltóképpen befejező hatásos gondolat, az eredetiben is az állítmányi igét csattanónak hagyó hatásos szórenddel. Tönkreteszi azt a gondolatot az új fordítás a következőképpen (34):

...az emberek is megszólnak
majd; s a szavuk *szennyét* többé *sose moshatom én le.*

Zauper fordításában (I, 26) helyesen ezt olvashatjuk: »daher werd' *ich niemal ein solches Wort aussprechen.*« Az eredetiben az a Homéroszt átérezve olvasónak figyelmét magára vonó hatalmas utolsó sor:

...Hósz ú túton egó pote műthon *enipszó*

(Od. II, 137)

A görög *enepó* azt jelenti, hogy »ansagen«, »melden«, »künden«, ennek pedig indicativi futurum egyesszám első személye: *enipszó:* »dicam«, »ich werde ansagen«. Amint látjuk, ez az »*enipszó*« van a görög szövegben, ez pedig nem azt jelenti, hogy »ich werde abwaschen«. Hogyan lett hát a *szónak ki nem mondásából* az új fordításban a *szó szennyének le nem mosása?* Úgy, hogy »mosok« görögül *nidzó,* ennek pedig futuruma *nipszó* — és evvel a *nipszó*-val vétette össze az új fordítás az Odisszeában lévő *enipszó*-t. Hogy azután az így előálló értelmetlenségből mégis sűljön ki valami értelem, odatette az új fordítás az eredetiben nem volt *szenny*-et.

Mikor a kérők sötét végzete közeledik, az Odisszea szerzője a hallgatók lelki feszültségét egyre fokozza oly jelenségek és jelenetek egymásra következésével, melyek Odüsszeüsz leendő győzelmét és az isteni intelmekkel sem törődő kérők vesztükbe rohanását mind világosabban mutatják. Érthetetlen tehát, hogy a cselekvénynek ebben a folyamatában az új fordítás szerint a jósmadár *jobbról* száll föl a kérőknek, mintha jót jósolna nekik. Tudnivaló ugyanis, hogy a jobbfelőli jósjel jót jelent, rosszat a balfelőli jelent a homéroszi hit szerint. Tudhatják ezt a görögül nem olvasók is, Baksay magyar versalakú Iliász-fordítása sok helyéből, például (545 l. XXIV. én.):

Jobbkézen a madár ha felém száll, jót hoz,
Bízvást kiszállhatok az akhív hajókhoz.

Viszont a sas balfelől szálltán megfélemlének a trójaiak (Baksay: Iliász-ford. 260—261. l. XII. én.):

Mert íme madár száll, magasan lebegve,
Sas a fejök felett, *bal*-szárnyukat szegve.
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Megiszonyodának a trójai népek
— — — — — — — — — — — — — — — — —
A hajók tövébe én hatolni félek,
Mert mi fog történni, nincsen benne kétség,
Ha csakugyan nekünk szólt ez a jelenség:
— — — — — — — — — — — — — — — — —
Még se térünk vissza a járt uton s rendben,
Oda is sok marad majd a küzdelemben.
Kiket az akhívok érccel átszegeznek. —
Minden okos néző így fejtené ezt meg;

Meg is járják a trójaiak vezérük, Hektor miatt, aki isteneket sértő vakmerőséggel így beszél:

De én nem törődöm semmit a madárral,
Napkeletre-é vagy napnyugotra szárnyal,
Jobb-felől röpül-e, vagy pedig bal-kézen...

Ám kövesse el Hektor azt a vitézséget, hogy *jobb*-al, *bal*-lal nem törődik, de az Odisszea-fordító legyen óvatosabb. Nézzük meg, hogy az a madár, mely a hexameteres új fordítás szerint jobb felől való röpüléssel akarja megijeszteni a kérőket, valósággal jobb felől röpül-e az Odisszeában, vagy nem.

Az új fordításban ezt olvassuk (315):

...a *jobbról* szállt föl előttük
egy hegyi sas, mely a karma között vitt gyönge galambot.

Zauper azonban így fordít (II. 172.): »Aber links flog ihnen *ein* Vogel, ein hochflatternder Adler, daher, der eine furchtsame Taube hielt.« A görög szöveg szerint pedig így szól:

...autar ho tojszin *ariszterosz* élüthen ornisz,
ájetosz hüpszipetész, eche de tréróna pelejan
(Od. XX. 242—3)

Látjuk tehát, hogy a *baljós* madár *bal* felől röpül az eredetiben: *ariszterosz*. Hogy pedig ezt az új fordítás miért fordította *jobb*-nak, annak oka — a *nélejtész-nélész, keneón-genejon, enipszó-nipszó* fölcserélésének tanúsága szerint — az lehetett, hogy a »bal«, »links« jelentésű *ariszterosz* igen hasonlít az *arisztosz* szóhoz, ennek pedig a jelentése: »legjobb«.

Ha Homérosz a hőseit két dárdával, paizzsal nekifegyverkezteti, nem szokta felejteni — a kép teljessége kedvéért — a sisakot sem. Furcsállottam tehát, hogy a hexameteres új fordítás szerint Athéné úgy képzeli el a bosszúállni házába toppanó Odüsszeüszt, hogy annak nincs szó sisakjáról; igaz ugyan, hogy a két dárdán kívül bárdja is volna. Így szól a hexameteres új fordítás:

Mert ha ma állna meg ő palotád külső kapujában,
pajzsosan és bárddal, tenyerében a két kelevézzel...

A német Odisszea-fordítás szerint (I, 12): »denn ständ' er, jetzt kommend, an des Hauses vordersten Thoren, tragend den *Helm* und den Schild und zween Lanzen...« Tehát itt már van sisak... de bárd nincs. Nyissuk ki most az Odisszeát:

Ej gar nűn elthón domu en prótészi thüreszin
sztájé echón *péléka* kai aszpida kaj düo dúre..
(Od. I, 255—6)

Csakugyan hát a görög szövegben is megvan a »sisak« *(péléka)* a homéroszi módon megjelenítő kép teljessége kedvéért — de bárd itt nincsen. Hogyan csinált hát a hexameteres új fordítás a sisakból bárdot? A *nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz* után megfejthetjük, csak azt a kérdést vessük föl, hogy mi is a »bárd« görögül — hátha annak olyan neve van, mely hasonlít a *péléka* szóhoz? Csakugyan »bárd« *peleküsz* — no már ennek egy rosszul föltett accusativusát össze is lehetett véteni a »sisak« jelentésű *péléksz* accusativusával, a *péléká*-val.

Az az olvasó, aki figyelemmel kísérte az Odisszea fejedelmi lakomáinak realisztikus leírását, az különösebb homéroszi stúdiumok nélkül is tudja, hogy az Odisszea hősei vendégségben és áldozati ünnepen nem esznek sem vadat, sem halat, hanem kövér háziállatokat: szarvasmarhát, disznót, juhot, kecskét. Homérosziatlannak tűnhetik hát föl az Odisszea figyelmes olvasójának az, hogy Alkinoosnál, éppen a leggazdagabb, legfényesebb és legvendégszeretőbb királynál, vadkanhúst etetnek Odüsszeüsszel, az meg Démodokosszal (130):

Így szólt ekkor a hírnökhöz leleményes Odysseus,
háthúsból kanyarítva — maradt még több a gerincen —
vadkan húsából, melyet bő zsír borított be...

»Da sprach dann zum Herold der verständige Odysseus, nachdem er vom Rücken abgeschnitten des *weisszahnigen* Schweins (doch noch mehreres blieb ihm), rings voll blühenden Fettes...« (Zauper I, 146)

Dé tote kérűka prozefé polümétisz Odüsszeüsz,
nótu apoprotamón, epi de plejón elelejpto,
argiodontosz hüosz, thaleré d' én amfisz alojfé...

(Od. VIII. 474—6)

Hüosz a »Schwein« jelentésű *hüsz* genitivusa, *argiodontosz* pedig a »fehérfogú« jelentésű *argiodúsz* genitivusa. A görög szövegben tehát a a *disznó*-nak nem» *vad*« a jelzője, hanem »fehérfogú«. Ennek a »fehérfogú« jelentésű *argiodontosz*-nak *argio-* előtagját a »vad« jelentésű *agriosz* szóval keverte össze az új fordítás. Arra, hogy *argiodontosz* második felében »fog« jelentésű szó van (v. ö. *kalodont*-tal) nem ügyelt az új fordítás; ebből bizony a homéroszi realisztikus leírásnak lett kára. *Nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz, pélék- — pelek-* — ezek után odaillik az *argio- — agrio-*.

»A vad« —» »kegyetlen« jelentésű *agriosz* a »mező« jelentésű *agrosz* származéka, s ugyane szó származéka az *agroiótaj* is, ez azonban nem jelent sem »vad«-at, sem »kegyetlen«-t, hanem csak »mezei«-t. Mikor tehát az Odisszeá-ban a »pásztorok« jelentésű *búkoloj*-nak jelzője az *agroiótaj,* akkor az »*mezei*«-t jelent, nem »kegyetlen«-t, mint az új fordításban van (176):

és a *kegyetlen* pásztornép kínzó köteléke...

(Od. XI, 293)

»...grausame Bande und *ländliche* Rinderhirten« (Zauper I, 229). Az az Odisszea-fordítás, mely az *agroiótaj*-t »kegyetlen«-nek véli, az a rosszul értett *agroiót-* tövet csakugyan összekeverhette a meg nem értett *argiodont*-tővel, és valóban csinálhatott a »fehérfogú«-ból »vad«-at.

Halitherzész a kérők megöletése után a zendülő ithakaiaknak szemükre veti, hogy nem hallgattak annak idején őrá, s most inti őket, hogy az újabb fenyegető veszély előtt az ő óvó tanácsát kövessék. Az intést kifejező ige természetesen nem indicativusben van a görögben, de az új fordítás indicativusnak tekinti, s így helytelenül értelmezi (372):

mert a fiúk (alany!) vagyonát rongálták és feleségét
sértették meg a legjobb hősnek, s hogy haza nem tér,
azt mondták. Most ez *megesett:* s ti ügyeljetek énrám:
senkise menjen, senkise vonja a bajt a fejére.

Az eredetiben:

Ktémata kejrontesz kaj atímadzontesz akojtin
androsz arisztéosz, ton d' úketi fanto neesztháj.
Kaj nűn hóde *genojto;* pitheszthe moj, hósz agoreüó,
mé iomen, mé pú tisz episzpaszton kakon heüré.

(Od. XXIV, 459—62)

Zaupernél (II, 254): »da sie des wackersten Mannes Besitzthum verprasst, und die Gattin verunglimpft, nicht meinend, er werde noch wiederkehren. *Doch nun geschehe es so:* gehorcht mir, wie ich euch ansage: Gehen wir nicht, dass Keiner herbeigerufenes Unglück finde«.

Az Ameis-kiadás jegyzeteiben, melyeket az új fordítás szerzője is használt, olvasható még ez is a *genojto* magyarázatául: »Optativ als mildere Form für den *Imperativ.*« Hogy az az új magyar szöveg a *genojto*-t mégis úgy fordítja, hogy »megesett«, az úgy eshetett meg, hogy a *genojto* helyett a hat sorral följebb mondott hasonló hangzású *genonto* járhatott a fordító eszében. *Nélejtész — nélész, keneon — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz, pélék- — pelek-, argio- — agrio-,* még a *genojto — genonto* is ideillik.

Alkinoosz király a tengeri vészből hozzávetődött Odüsszeüsznek szemébe mondja azt a megtisztelő gyanítást, hogy az talán ember alakjában megjelent isten. Odüsszeüsz e föltevést szerényen elhárítja (Zauper I, 139): »Alkinoos, *sey* um Andres be-

kümmert; denn ich bin nicht den Unsterblichen gleich, die den weiten Himmel besitzen...« Az új fordítás azonban egészen mást mond (113):

»Alkinoos, más baj *gyötör* engem...«

A görög szövegben azonban az van, ami az idézett német fordításban, nevezetesen:

Alkino', allo ti *toj meletó* freszin...

(Od. VII, 208.)

Ez alkalommal két szónak különböző nyelvtani alakját téveszti össze az új fordítás: a *toj meletó* fölszólítást evvel az állítással; *moj melej*. Az előbbi, Homerosz-beli szöveg, azt jelenti, hogy: »denke du nicht solches«, az utóbbi jelentené azt, hogy: »ich kümmere *mich* um...« *Nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz, pélék — pelek-, argio — agrio-, genojto — genonto* — ezeket követi a *toj meletó — moj melej*.

A Mentor-alakú Athéné Télemachoszt Nesztórnak a tengerparton e szókkal ajánlja — német fordításban (Zauper I, 54): »Du aber sende diesen (*weil er* in dein Haus gekommen) mit Wagen und Sohn...«. Az új fordítás a szereplők helyzetéhez és a költő célzatához nem illően emígy szól (53):

...Ez ifjút, hogyha lakodba elértek (t. i. ti)
küldd útjára kocsin s a fiaddal.

De most is a német fordítás az, mely egyezik Homérosznak a szövegével:

...szü de túton, *epej* teon *hiketo* dóma,
pempszon szün difró te kaj hűjej.

(Od. III, 368—9)

A *hiketo* alakot összetévesztette az új fordítás a *hikete* alakkal, s ez a tévedés maga után vonta az okhatározó *epej*-nek tévesen időhatározó kötőszóul való értelmezését. *Nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz, pélék — pelek-, argio — agrio-, genojto — genonto, toj meletó — moj melej* — ezekhez társul most *hiketo — hikete*.

Többször van említve az Odisszeában, hogy a kérők apái hibásak voltak, hogy fiaikat nem tartják vissza az Odüsszeüsz házában való hatalmaskodástól. De az új fordításban azt olvassuk, hogy az agg Halitherzész azt vélné tanácsosnak, hogy ők maguk hagyjanak abba mindent. Ez érthetetlen volna, de az eredetiben nem is ez van, hanem az, hogy *fiaikkal hagyassák abba*, ami erőszakoskodást ezek Odüsszeüsz házában mívelnek. A hű német fordítás (Zauper I, 27): »... drum wollen wir lange vorher überlegen, wie wir jenen Einhalt thun, und sie mögen schon selber ruhen; das ist für sie sogleich das Bessere«. A hexameteres új magyar fordítás (35):

mondjuk már ki, hogy abbahagyunk mindent, s azok is csak
hagyják abba, mivel nekik is jobb így a jövendő.

Az eredetiben:

fradzómeszt', hósz ken katapauszomen; hoí de kaj autoj
pauesztyhón...

(Od. II, 168—9)

Látnivaló, hogy az új magyar fordítás a *katapauó* activumát összetévesztette egy mediumi alakkal: *katapauszometha*. A *pauó* jelentése tudniillik: »zurückhalten«, a mediumban pedig pauomaj: »ablassen von«. *Nélejtész — nélész, keneón-genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz, pélék- — pelek-, argio- — agrio-, genojto — genonto, toj meletó — moj melej, hiketo — hikete* — hozzájuk csatlakozik: *katapauszomen — katapauszometha*.

Mondom, sokszor halljuk az Odisszeában, hogy az erőszakos, dölyfös, garázda kérőket senki *nem fékezi*. Érthetetlen hát, hogy Devecseri fordításában Agelaosz azt mondja Télemachosznak és Pénelopénak:

Míg élt még a remény szivetekben, hogy hazatérhet
Szép palotája ölébe a fortélyos nagy Odysseus,
nem volt az csoda, hogy vártátok, s addig a házban
fékeztétek a kérőket...

(Dev. 317)

Az eredetiben:

> ... u tisz nemezisz menemen t' én *iszchemenaj* te
> mnésztérasz kata dómat' ...
>
> (Od. XX, 330—31)

Kemenes- Kempf jól megértette a görögöt:

> Várnotok addig bűn nem volt s eme szépmivü házban
> *Tartani* a kérőket.

Zauper is megértette (II, 176): »... *aufhielt* die Freier im Pallast ...«. A bázeli fordításban: »... *detinere* (procos in aedibus, ...«). Az *iszchemenaj*-jal Agelaosz nem a kérők *fékezését* akarja kifejezni, hanem hogy a férjhözmenés vagy -nemmenés dolgában való elhatározás halogatásával a kérőket ott tartóztatja Pénelopé és Télemachosz ... (Ennek megfelelő okoskodás van a II. én. 112—128. sorában.)

Egy fájaksz a tornaversenyben való részvételtől kezdetben húzódozó Odüsszeüszt avval gúnyolja, hogy nem is nézi ki belőle a tornához értőt, bár *sokféle torna* van a világon. (Tehát valamelyiket csak gyakorolhatná, ha volna benne valami férfiasság, nem pedig holmi kalmár természet volna!) A német fordításban (Zauper I, 153): »Traun, ich halte dich, Fremdling, für keinen erfahrenen Mann in Wettkämpfen, *wie sie* zahlreich unter dem Menschen im Schwang«. A görög szövegben:

> ú gar sz' úde, kszejne, daémoni fóti eiszkó
> athlón, *hoja* te polla met' anthrópojszi *pelontaj*.
>
> (Od. VIII, 159—60.)

Az *athlón*-nak felel meg az ‚in Wettkämpfen', a »wie sie« pedig annak, hogy: *hoja*, mely még pontosabban ezt jelenti: »wie dergleichen«. Ez a *hoja* semlegesnemű alak, a semlegesnemű *athla-athlón*-ra vonatkozik, amint a német fordításban is a »Wettkämpfen«-re mutat a »wie sie«. Az új magyar fordítás azonban a semlegesnemű *hoja* alakot összetéveszti a hímnemű *hojoj* alakkal, így aztán tévesen vonatkoztatja tornaértő férfiakra, s a szövegbeli gúnyt csak tompítja Devecseri az ilyen fordítással (121):

> »Hát idegen, nem mondhatlak versenyre kiváló
> férfiunak, pedig éppen elég ilyen *él* ma a földön ...

Egyik hibából következett a másik: a *hója* nemének meg nem értéséből lett a *pelontaj*-ból a hexameteres új fordításban a férfiakról szóló »él«. A sorozat megint szaporodott: *nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz, pélék- — pelek-, argio — agrio-, genojto — genonto, toj meletó — moj melej, híketo — híkete, katapauszomen — katapauszometha, hoja — hojoj.*

Az ostromlott Trója királya, Priamosz, arany csecsebecsével vette rá nőtestvérét, Eürüpülosz anyját arra, hogy az biztassa rá fiát, Eürüpüloszt, arra, hogy siessen segítségül a szorongatott trójaiaknak. Eürüpülosz aztán Trója alatt elesett sok társával együtt — hozzáteszi az Odisszea-költő: »günájón hejneka dórón« (Od. XI, 521) »der Weibergeschenke wegen« (Zauper I, 237). Devecseri fordítása szerint (182): »ezt mívelte a *nőknek* adott kincs«. Ennek azonban *itt* nincs értelme, hiszen az ajándékot nem »nőknek« adta Priamosz, hanem egyetlen nőnek. A fordító tévedését az okozhatta, hogy a *günájón*-t, mely a *günájosz* melléknév többes genitivusa és a *dórón*-nak tulajdonságjelzője, összetévesztette a *güné* főnév többes genitivusával, a *günajkón*-nal. *Nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — arisztosz, pélék- — pelek-, argio — agrio-, genojto — genonto, toj meletó — moj melej, híketo — híkete, katapauszomen — katapauszometha, hója — hojoj, günájón — günajkón.*

A *dmósz* »szolgá«-t jelent, a *dmóé* jelenti a »szolgáló«-t, ezt a kettőt is összetéveszti Devecseri a következő helyen:

> Hósz ejpón *dmóesszin* ekekleto, *toj* de pithonto.
>
> (Od. VI, 71)

> (Alkinoos) parancsot adott, s megtették nyomban a lányok.
> Jókerekű szekerét ellátták fölszereléssel.
>
> (Dev. 99—100)

Alkinoosz azonban a házánál, ahol van bőven nemcsak nőcselédje, hanem férficselédje is, efféle munkát *nem lányokkal* tetet, hanem férficselédekkel. A német fordítás szerint (Zauper I, 119): »So sprach er, und rief *den Dienern*, welche gehorchten.« Homérosziatlan és irreális jelenet támadt tehát Devecseri fordításában abból, hogy a *dmószt*-t a *dmóé*-val összetévesztette, a *dmóesszin* helyett valami *dmóészin* járhatott az eszében, a hímnemű *toj*-t meg nőnemű *taj*-nak nézte — hiszen a görög szövegben az a *toj* is figyelmeztet arra, hogy nem lányok rakják a négy kereket a terhesszekérbe. *Nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, ariszterosz — ariszterosz, — pélék- — pelek-, argio- — agrio-, genojto — genonto, toj meleto — moj melej, híketo — híkete, katapauszomen — katapauszometha, hoja — hojoj, günájon — günajkón, dmóesszin — dmóészin, toj — taj.*

Nagyon részletező és szemléltető az elbeszélése annak, hogy miképpen ejti el és viszi el a nagy szarvast Odüsszeüsz a lakatlan szigeten a vele oda vetődött társainak. Német fordításban közlöm (Zauper I, 201): »Aber als ich schon dem ringsrudrigen Schiff nahe gekommen, da erbarmte sich einer der Götter des Einsamen, der mir einen stattlichen Hirsch hohen Geweih's auf meinem Pfad sendete. Von der Weide des Waldes zum Strome sprang er herab zur Tränke (denn ihn drängte längst der Sonne Gewalt). Und ich schoss den Herausschreitenden in des Rückgrats Mitte und der eherne Wurfspiess drang gänzlich hindurch. Niederstürzt' er schreiend in den Staub, und davon flog die Seele. Auf ihn heranspringend, zog ich *die eherne Lanze* aus der Wunde und liess *sie* daselbst auf der Erde geneigt. Selber brächt ich mir Gesträuch und Weidenruthen, und einen Strick, klafterlang, wohlgedreht, flocht ich beiderseits, die Füsse des schrecklichen Wunderthiers bindend. Gehend trug ich's auf dem Nacken zum schwarzen Schiff, auf die Lanze gestützt, denn es war durchaus nicht auf der Schulter des einen Arms zu tragen, denn gar so gross war das Wild. Nieder vor dem Schiffe warf ich's dann...« Így elejétől végig elolvasva ezt a részt, elevenen érezhetjük azt, hogy ebből a minden mozzanatot láttató leírásból a gazdag sorozat szegényítése nélkül nem hagyhatjuk ki, se mással föl nem cserélhetjük azt a mozzanatot sem, hogy Odüsszeüsz az elejtett szarvasból kihúzott dárdát földre fekteti (kataklinász epi gájé — »niedergelegt habend« — Autenrieth—Kägi szavaival). Homérosz művészi szemléletességének rongálása tehát az, hogy az új magyar fordításból a dárda földre fektetése hiányzik, még pedig — megint a görög szöveg meg nem értése miatt, itt is a nemi szabályok összevétése miatt.

Azok előtt is, akik németül jobban tudnak, mint görögül (ezek kedvéért idézek mindig német fordítást), meg tudom magyarázni az új fordításnak ezt a tévedését is a német szöveg segítségével. *Er, sie, es* azt jelenti, hogy »ő«, »az«, nem jelenti sem azt, hogy »szarvas« (Hirsch), sem azt, hogy »dárda« (Lanze). A német szöveg csak ennyit mond: »...liess *sie* daselbst auf der Erde geneigt.« Nem mondja sem azt, hogy »den Hirsch«, sem azt, hogy »die Lanze« (acc.), mégis tudjuk, hogy ez utóbbiról van szó, a dárdáról, mert a nőnemű *sie* csak a nőnemű *Lanze* szóra mutathat, nem a hímnemű Hirsch-re. No mármost amint van a németben a három nemnek megfelelő *der, die, das,* éppúgy van a görögben *ho, hé, to* — »ő«, »az«. A görög szöveg illető mondatában sincsen kitéve sem az *elafon* (: szarvast), sem a *dorü* (: dárdát), csak ennyi a mondat tárgya: *to,* azaz »azt«. A magyarban ez az »azt« helyettesíthetné akár azt, hogy »szarvast«, akár azt, hogy »dárdát«, a görög szövegben azonban az a *to* tárgy csak a dárdára mutathat, nem a szarvasra, mert a *to* semleges nem, a »dárda« jelentésű *dorü* is semleges, a »szarvas« jelentésű *elafosz* azonban hímnemű, arra nem a *to* mutatna, hanem a hímnemű accusativusi alak: *ton.* Azt már nem tudom, hogy az új fordítás a *to*-t tévesztette-e össze a *ton*-nal, vagy az *elafosz*-t gondolja semlegesnemű-nek (ez utóbbi valószínű), bizonyos azonban az, hogy a görög nyelv és a homéroszi jelenet félreismerésével így fordít (155):

> Majd ráléptem, az érchegyü dárdát újra kihúztam
> testéből, s otthagytam a *szarvast* fekve a földön.

Pedig Odüsszeüsz nem a szarvast hagyta ott a földön, hanem a dárdát fektette le a földre.

Az eredetiben:

> tó d'ego embajnón dorü chalkeon eksz ótejlész
> ejrüszamén; *to* men authi kataklínász epi gájé
> ejasz'...

(Od. X, 164—6)

J. U. Faesi jegyzetben még figyelmeztet is arra, hogy a »to men« a dárdára mutat. Az Odisszea stílusa vallotta kárát annak, hogy az új fordítás a görög szöveg félreértése miatt a dárda-lefektetésből szarvas-otthagyást csinált.

A tárgyalt fordításnak emezen a helyén is fönnakadhatunk, mármint a dűlt betűkkel szedett sorokon (137):

Elterül egy csalitos sziget ott, épp szemben a kyklóps-
föld kikötőjével, nem távol, nem közelében;
erdős, vadkecskék lakják azt sűrü sereggel;
mert hiszen emberi járkálás soha nem riogatja
és sosem űzik a hajtók őket; *a rengeteg erdőn*
tűrik a bajt, s a hegyek tetején szaladozva szökellnek.

Ennek az új fordításnak mondatszerkesztése szerint a dűlt betűseket a vadkecskékre kellene értenünk. Megértenünk azonban bajos. A vadkecskék a hegyek tetején — ám legyen — szaladozva szökellhetnek, de eszük ágában sincsen bajnak tartani a rengeteg erdőn lételt, különösen olyan szigeten, ahová ember be nem teszi a lábát. Vagy a »hajtók«-ra (helyesebben: vadászokra)[1] értsük azokat a sorokat? Akkor már értem azt, hogy »a rengeteg erdőn tűrik a bajt«, de viszont azt már nagyon is bajosnak tartom, hogy a vadászok a hegyek tetején szaladozva szökelljenek. Nézzük meg az eredetit, az talán egyféleképp érthető és megérthető:

...en d'ajgesz apejreziaj gegaászin
agriaj; ú men gar patosz anthrópón aperűkej,
úde min ejszojchneüszi künégetaj, hoj te kath' hülén
algea paszchúszin korűfász oreón efepontesz.

(Od. IX. 118—121)

Zauper szerint (I, 175): »...darauf weiden zahllose wilde Ziegen; denn kein Tritt von Menschen scheuchet sie. Keine Jäger[2] gehen d'rinn herum; die durch den Wald sich mühselig durchmühn, der Gebirge Höhen durchspähend....« Ha visszanézünk a görög szövegre, akkor valamint a szarvas-e vagy dárda? esetében a *ho-hé-to* oszlatta el kétségünket,azonképpen a *ho-hé-to* igazít el a vadász-e vagy vadkecske? problémájában is. A 120. sorbeli *hoj* — a visszavivő névmás többes hímneme lévén — nem vonatkozhatik a »vadkecskék«-et jelentő nőnemű *ajgesz*-re, hanem csak a »vadászok« jelentésű, hímnemű *künégetaj*-ra. Ezt tudva az új fordítás bizonyára nem fordította volna a 121. sorbeli *efepontesz* igét »szaladozva szökell«-nek.

A homéroszi palotákbeli lakomákra minden alkalommal újra hoztak be minden részvevő számára külön asztalkát, ki-ki a maga asztalkájáról evett. Arra rakták a pecsenyéből kinek-kinek a részét, arra tették ki a kenyeret a kosárból, arra tették le az egyes kelyheket is. Mikor vége lett a lakomának, jöttek be a szolgálók, vitték ki a maradékot, vitték ki a helyheket, vitték ki az asztalkákat. A tizennyolcadik ének avval végződik, hogy *beesteledett*, Odüsszeüsz házában a lakomázó kérők abbahagyják a mulatságot, *hazamennek* kiki a szállására. A tizenkilencedik énekben menten lejön a férfiterembe a magára maradt Odüsszeüszhöz Pénelopé, hogy vacsora után, lefekvés előtt bizalmasan kettesben beszélgessenek. Jönnek be a szolgálók, hogy kihordják az asztalkákat, a megmaradt ételt, az üres kelyheket. Azaz, hogy — ez az »elrámolás« csak a görög Odisszeában megy végbe, a hexameteres új fordításban ennek éppen az ellenkezője. Abban:

Hókaru szolgaleányok jöttek elő a teremből:
asztalokat *hoztak be magukkal*, sok *remek* ételt,
serlegeket, melyekből ittak a büszke legények.

Kérdezhetjük: hová rakták a hókarú szolgaleányok az asztalokat? A még ki sem vitt asztalok tetejébe? Kiknek hozták be a »sok remek ételt?« A már jóllakott Odüsszeüsznek? Miért hoztak be új serlegeket? Hiszen a bent lévőknek sem akadt már gazdájuk! Persze az eredetiben megfordítva van. Aki nekem nem hinné, görögül meg nem tud, higgye el Zaupernek (II. 141): »Auch weissarmige Mägde kamen aus dem Gemache. Diese *nahmen* das häufige Brot *hinweg*, und die Tische und Becher, woraus die muthwilligen Männer getrunken.«

[1] A künégetész második tagja az *agó*-ból származik ugyan, de a *künégetész* mégsem „hajtó".
[2] A *Jäger* is a *jagen*-ből **származik,** nem a *wild*-ből, ezért mégis „vadász"-t jelent, nem „hajtó"-t!

Élthon de dmóaj leükólenoj ek megarojo.
Haj d' *apó* men szíton polün *héreon* éde trapedzász
kaj depa, enthen ar' andresz hüpermeneontesz epínon.
(Od. XIX, 60—62)

Mi magyarázhatná az új fordításnak ezt a tévedését, nem tudom. De azt tudom, hogy minden nemfilológus is észreveheti annak a jelenetnek homérosziatlanságát, sőt képtelenségét, hogy vacsora után, a vendégek szétoszlása után *hozzák be* magukkal a »sok remek ételt«. Persze, a *»remek«* sincsen ételmaradék jelzőjéül az eredetiben; az új fordítás csak azért szedte föl ezt az étvágycsináló jelzőt, mert azt hitte, kezdődik a lakoma, nem pedig végződött.

Egy másik helyen Devecseri fordítása szerint
Eurynomé *beszaladt,* meg a kedves dajka...«
(Dev. 356)

Az eredeti szerint azonban nem szaladtak ezek a vénasszonyok, különösen nem *be,* hiszen ágyat vetniük *ki* kell nekik menni:

Tofra d' ar' Eürünomé te ide trofosz entüon eünén
(Od. XXIII, 289)

Zauperben (II, 232): »Indessen betteten Eurynome und die Amme das Lager...«

A szövegnek és helyzetnek megmagyarázhatatlan nemértése van az új fordítás következő helyén is (117):

Rózsás ujjaival mikor eljött újra a Hajnal,
Alkinoos fölkelt ágyáról szent erejével,
fölkelt isteni sarj, várdúló bajnok Odysseus.
Mentek — utat mutatott a király neki szent erejével —
phaiákok gyűlése felé, a hajók közelébe.
Mentek, s ott a csiszolt köveken közelébe leültek
egymásnak. *S jött városból oda* Alkinoosnak
hírnöke képében *hozzájuk* Pallas Athéné,
gondolkozva a büszkeszivű Odysseus hazatértén,
s minden férfihoz egyenként odaállva, eként szólt:
»Phaiák főnökök és vezetők, *jertek* valahányan,
gyűlésünkbe, a vendégről hírt hallani nyomban,
harcias Alkinoos házába ki épp az imént ért,
tengeren át hányódva, s olyan mint égilakóink.«

Az eredetit megértett német fordítás pedig így szól (Zauper I, 147): »Als nun die frühgeborne, rosenfingrige Eos erschienen, erhob sich vom Lager die geheiligte Macht Alkinoos. Auch der Zeusentstammte Städtezertrümmerer Odysseus sprang auf; und voraus ging die heilige Kraft Alkinoos zum Phäakenmarkt, der an den Schiffen bestimmt war. Angekommen setzten sie sich auf die glatten Steine, nebeneinander; *durch die Stadt wandelte* Palles Athene, ähnlich dem Herold des kluggesinnten Alkinoos, auf die Heimkehr bedacht des grossherzigen Odysseus. Und an jeden Mann herantretend sprach sie: »Wohlan, Phäaker — Fürsten und Rathgeber, *geht zur Versammlung,* damit ihr von Fremdlinge hőret, der neuerlich in des verständigen Alkinoos Behausung ankam, nachdem er das Meer durchirrt, an Bildung den Unsterblichen ähnlich.«

A német szöveg szerint az a helyzet, hogy a piacon, a tanácskozások terén, mely a város szélén a kikötőnél van, még csak Alkinoosz és Odüsszeüsz üldögélnek együtt. Athéné pedig azalatt valahannét az Olimposzról be a belső városba megy, azt járja, onnét küldi az embereket a város szélén lévő tanácskozó helyre a később érkezőkre várakozó Alkinooszhoz meg Odüsszeüszhöz. Képtelenség tehát azt regélni, amit az új fordítás regél, hogy Athéné »városból« (magyarul: *a* városból) »jött oda«, a piacra »hozzájuk«, tudniillik, Alkinooszhoz és Odüsszeüszhöz, s ott »minden férfihoz egyenként« odaállt a gyűlésbe hívni őket — hiszen nem szólhatott a piacon egyenként minden »phaiák főnökhöz és vezetőhöz«, mert azok még nem voltak ott, ha meg ott lettek volna, nem kellett volna őket már hívogatni oda. Az is nagy baj, ha az olvasó

veszíti el az olvasmány meséjének fonalát, még nagyobb baj az, ha ez Odisszea-fordítóval esik meg — *nem is egyszer*. Az Odisszea énekese ezt nem tette. Az Odisszeában az illető helyen ez van:

...hé d' *ana* asztü metócheto Pallasz Athéné
— — — — — — — — — — — — —
kaj ra hekasztó fóti parisztamené fato műthon:
»Deüt' age, Fájékón hégétoresz éde medontesz
ejsz agorén ienaj...

(Od. VIII, 7—12)

Az Odisszea cselekvényének folyamán mind önérzetesebbé, bátrabbá válik Télemachosz, mindjobban respektálja őt Pénelopé. Mindinkább hangoztatják mások is azt, hogy Télemachosznak éppúgy bosszút kell állnia, mint Oresztésznek. Odüsszeüsz meg az ő hazatérése céljául azt ismételgeti, hogy Pénelopét kell megszabadítani a kérőktől. Gyanús volt hát nekem az új fordításnak az a része is, mely szerint Pénelopé Odüsszeüszt azért várja haza, hogy az Télemachoszért álljon bosszút.

Bizony, a görög szövegben nem ez van. Ellenben ott Pénelopé már arra gondol, hogy Odüsszeüsz az ő embernyi-ember fiával *együtt* áll majd bosszút. Íme a német fordítás és utána a görög eredeti:

»Aber wenn Odysseus käme, und der Heimat nahete, bald wohl rächt' er *samt* seinem Sohne die gewaltsame Unbill der Männer.« (Zauper II, 115).

ej d' Odüszeüsz elthoj kaj hikojt' esz patrida gájan,
ajpsza ke *szün* hó pajdi biász apotíszetaj andrón

(Od. XVII, 539—40)

Szün! A homéroszi lélekrajz meghamisításának és a görög nyelvbeli tévedésnek okát itt *nem* tudom megállapítani, csak eredményét: azt, hogy Pénelopénak a fiához immár mint felnőtt férfihoz való bizakodása — fontos mozzanat! — elsikkadt.

Télemachosz ajándék kincsekkel tér meg útjáról. Nem a maguk házába viszi, mert félti az életére és vagyonára törő kérőktől. Átadja barátjának, Pejrájosznak, megőrzés végett. Rendelkezik is róluk arra az esetre, ha őt magát a kérők megölnék. Azt mondja Pejrájosznak, hogy abban az esetben — Zaupernek adom át a szót (II, 98): »will ich *lieber*, du habest und geniesset sie«, (die Gaben) *»als einer von diesen«* azaz: azokat az ajándékképp szerzett kincseimet *inkább* te kapd meg, mint *ezek közül valaki*. Hogy kik azok az »ezek«, világos abból, hogy Télemachosz Pejrájosszal a piacon beszél, ahol a kérők tanácskoznak. Az új fordítás azonban mást mond (261):

Hogyha a dölyfös kérők engem a termem ölében
titkon emésztenek el, vagyonom szétosztva maguk közt,
élvezd kincseimet te magad, *vagy* ezek közül egyik.

A görögben az utolsó sor:

auton echonta sze búlom' epauremen é tina tónde

(Od. XVII, 81)

Új fordításunk itt az *é* kötőszót nem értette meg. Jelent az kérdésekben »vagy«-ot — annak gondolta itt is, holott *bulomaj* mellett »mint«-et jelent. Csak meg kell nézni Ameis jegyzeteit, melyeket az új fordító — mint maga mondja — használt fordításához. Különben annak az idézett helynek az idézett fordításban való lélektani érthetetlenségét — tehát homérosziatlanságát — görög és német szöveg nélkül is lehet látni.

Elmondja Eümájosz a koldus formájában érkezett Odüsszeüsznek, hogy míg Laertész felesége, az öreg királyné, élt, ruhát, miegyebet bőven kapott ő bentről, a városbeli házból, de úgymond az új fordítás szavaival:

Most bizony ebben mind szűkölködöm: ámde a munkám
boldog, olymposi istenek áldják, *itt maradok hát:*
így eszem és iszom én, a szerény vendégnek is adva.

Énelőttem az az »itt maradok hát« henyének is tetszett, meg a föltétel nélkül hűséges Eümájosz jelleméhez — avval a »tehát« értékű »hát«-tal — nem igen illőnek. Érdemes összehasonlítani az eredetivel:

nün d' édé tútón epideüomaj; alla moj autó
ergon aekszúszin makaresz theoj, *hó epimimnó*

(Od. XV, 371—2)

Csakugyan félreértette az új fordítás. A *hó* nem helyhatározó értékű, hanem melléknévi értékű visszavivő névmás, mely a »munka«, »dolog« jelentésű *ergon*-ra vonatkozik. Annak a görög résznek az az értelme, hogy: »de boldog istenek megáldják ezt az én munkámat, *amellyel* foglalatoskodom«, nem pedig: »itt maradok hát«. Zauper szerint (II, 63): »aber mir selber segnen die seligen Gőtter die Arbeit, *die ich betreibe*«.

Megvannak az Odisszeának bizonyos formulái arra, hogy egyik személy a másikat milyen szavakkal szólítja föl igaz feleletadásra. Ezekből a formulákból igen kiüt, igen eltér tőlük az utolsó mondata a következő új fordításbeli sornak (340):

Mondd meg, kedves anyó, *ha valóban ez itt az igazság.*

Zauperben (II, 222): »Wohlan! lieb Mütterchen, *sage mir doch* die Wahrheit...«

Hogyan került a magyar fordításba az a föltételes »ha«? És annak a kedvéért a »valóban ez itt az igazság«? Hogy valóban mi itt az igazság, megmondja a görög szöveg:

ej d' age dé moj, mája filé, némertesz eniszpesz

(Od. XXIII, 35)

Az *eniszpesz* az *enepó* aoristosának imperativusa, olyan alak, mint *paraszchesz, hüpothesz* (Ameis.). Tehát a mondat elején az az »*ej*« nem föltételes mondatot kezd. Az állítmányi ige alakját kellett volna jobban megnézni.

Pénelopé elhatározza, hogy emeleti hálószobájából lemegy a férfiterembe a kérőkhöz. A sáfárasszonyt küldi két szolgálóleányért, hogy azok kísérjék oda. Közben Athéné álmot bocsát rá, s az alatt az álma alatt még szebbé teszi őt olyan isteni kenettel, aminőt Afrodité használ táncba menéskor. A két szolgálóleány meg már jön, mégpedig — mint eleven, fiatal leányok szoktak — *hangosan* vannak, s az ő hangjukra ébred föl Pénelopé. Bájos epizód ez az Odisszeában, nem ilyen száraz, csonka kivonat, amint én itt előadom. Hozzátartozik a jelenetek üdeségéhez az is, hogy a két fiatal leány hangosan csevegve jön s arra ébred föl úrnőjük: »Und es kamen die weissarmigen Dienerinnen aus dem Hause heran *mit Geräusch;* verliess der süsse Schlummer...« Ez a »mit Geräusch« a görög eredetiben *fthongó:*

élthon d' amfipoloj leukólenoj ek megarojo
fthongó eperchomenaj, tén de glüküsz hüpnosz anéken

(Od. XVIII, 198—9)

A fthongó a *fthongosz* ragos alakja, a *fthongosz* jelentése pedig: »Laut«, »Stimme«, nem pedig »Wort«. Az új fordítás azonban azt a *fthongó*-t nem az elősiető fehérkarú leányok élénk csevegése zajának értette, hanem — tévesen — a sáfárné őket hívó szavának, s azt az idézett részt így adja vissza (282).

És a fehérkaru szolgaleányok jöttek a *szóra*
már a teremből; s mézízű álmából felocsúdva
Pénelopé...

Így a görög szöveg nyelvi meg nem értése miatt elsikkadt a jelenet egyik kedves része, melyet az Odisszea költője is oly fontosnak tartott, hogy sor elejére tett.

A hexameteres fordítás félreérti az *empedon ejnaj*-t az Odisszea következő helyén:

Kszejnosz hod'... (mondja Alkinoosz Odüsszeüszről)
— — — — — — — — — — — — — — —
pompén d' otrűnej, kaj lisszetaj empedon ejnaj.

(Od. VIII, 30)

Megjegyzi ez utóbbi kifejezéshez Ameis: »dass sie« (ti. a *pompé* 'Geleite', 'Entsendung', 'hajósokkal, hajón hazaszállíttatás') »fest sei, d. i. sicher erfolge«. Faesi meg ezt

jegyzi oda: »*empedon* ejnaj: dass sie zuverlässig sei, *sicher zu Theil werde.*« Nem azt hangoztatja hát Odüsszeüsz, hogy »biztonságban utazzék« — mint az új fordítás állítaná (118):

Kér hazakísérést, hogy biztonságban utazzék

Zauper (I, 148): »Er begehrt Fortsendung, und flehet, dass sie *sicher bestimmt sey.*«

Este a kérők távozása után a nagyteremben az öreg dajka megmossa és olajjal megkeni Odüsszeüsz lábát. Az, erre az időre a világosságot szolgáltató tűzhelynek hátat fordítva ül a székre. A mosás, kenés bevégeztével megint közelebb teszi Odüsszeüsz a széket a tűzhöz, ahol az imént hagyta abba a Pénelopéval való beszélgetést. Azt is megmondja Homérosz, hogy Odüsszeüsz *melegedni* akar a tűznél: *therzomenosz* (*theromaj* — »sich wärmen«).

autisz ar' asszoteró pürosz helketo difron Odüsszeüsz
therzomenosz.

(Od. XIX, 506—7)

»Zog Odysseus abermal den Sessel näher zum Feuer, *sich zu erwärmen.*« (Zauper II, 157). A hexameteres új fordítás szerint azonban *szárítkozni* akar Odüsszeüsz (304):

székét újra a tűz mellé odatolta Odysseus,
hogy *megszáradjon*...

Itt megint nem érti meg a helyzetet az új fordítás. Hiszen Odüsszeüsz lába nemcsak megmosva van már, hanem olajjal meg is kenve. Az olajjal kenést pedig természetesen megelőzte a szárazra törlés. De hogyan is szárítkoznék Pénelopé láttára a kivoltát még titkoló férj? Hiszen azt sem felejti megemlíteni Homérosz itt, hogy Odüsszeüsz a ruhájával takargatta is a sebhelyes lábát, nehogy arról Pénelopé ráismerjen: »doch die Narbe deckte er mit den Lumpen zu«. (Zauper II. 157)

... úlén de *kata rakeesszi kalüpszen.*

(Od. XIX, 507)

Kemenes (Kempf) József fordításában a tárgyalt rész:

Karszékét közelebb helyezte a lánghoz Odysseus,
Hogy *melegedhessen,* de sebét *befödé köpenyével.*

Menelaosz palotájában a férfiak termében, mikor már a nemrég érkezett Télemachosz és Pejzisztratosz is ott ül, megjelen Heléné is; mikor pedig ez már megtudta, ki az a két vendég, így kezdi a szót — az új fordítás szerint (64):

Zeustáplálta dicső Menelaos, *lám e legények*
Nagynevü hősök gyermekei...

Arra azonban semmi szükség sincsen, hogy ő Menelaosszal közölje ezt, hogy az érkezett ifjak »nagynevü hősök gyermekei«. Nincs is az eredetiben ilyen fölösleges közlés. E helyett a Menelaoszhoz intézett állító mondat helyett a két vendéghez intézett *megszólítás* van az eredetiben. Íme a német fordítás (Zauper I, 70): »Atreide Menelaos, Zeus Liebling, *und auch ihr wackerer Männer Kinder!*« Íme a görög eredeti:

Atrejdé Meneláe, diotrefesz, éde kaj hojde
andrón eszthlón pajdesz...

(Od, IV, 235—6)

A *kaj hojde* megszólításhoz Ameis gyöngébbek kedvéért oda is teszi magyarázatul: »*auch ihr da* — hinweisend«. Ez a majdnem rendező utasításszerű »hinweisend« is mutatja, mennyit veszített megjelenítő életszerűségéből Homérosz előadása azáltal, hogy a megszólításból közlés lett a fordításban.

A *kűmati pégó* kifejezés kétszer is előfordul az Odisszeában. (*kűma* — »*Welle*«, *pégosz* — »prall«, »derb«, »feist«. Kaegi azt is megjegyzi, hogy jelzője a *küma* — »Wogenschwall« szónak.) (Mármost az új fordítás egyik helyen (93, Od. V. 388) jól is érti: »*duzzadt* hullámon«, de már a másik helyen (354, Od. XXIII, 285) »fagyos« lett a »duzzadt«-ból. Ilyen jelzőjét a hullámnak az Odisszea nem ismeri, csak az új fordítás:

... *fagyos* hullámu vihart támasztva, Poseidón...

Talán a *pégosz* helyett a *pégülisz* (— frostig) tolakodott itt az emlékezetbe, a toll hegyére. A *nélejtész — nélész, keneón — genejon, enipszó — nipszó, arisztérosz — arisztosz, pélék- — pelek-, argio- — agrio-, genojto — genonto, to meletó — moj melej, hiketo — hikete, katapauszomen — katapauszometha, hoja — hojoj, günájon — günajkón, dmóesszi — dmóészin, toj — taj* sorozathoz illenék a *pégosz — pégülisz* is.

A *fémi* imperfectuma, az *efén,* két helyen is (Od. IV, 171 és XIII, 131) nem azt jelenti, hogy »ich sagte«, hanem — Ameis is figyelmeztet erre: — »ich dachte.« Megváltozott a beszélő szavainak lélektani igazsága azáltal, hogy Devecseri az 'úgy véltem' helyett így fordított: »mondtam neki« (63) és »Hát nem megmondtam...« (204)

Kaj tot' egó Kirkész epebén *perikalleosz eünész*...

(Od, X, 347)

Zauperben (I, 288): »...da bestieg ich der Kirke *prangendes Lager.*«

autar egó Kirkész epibász *perikalleosz eünész*...

(Od. X, 480)

Zauperben (I, 213): »...als ich der Kirke *prangendes Lager* bestiegen...« Az új fordításban ez a két görög sor is el van hibázva:

akkor a *tündérszép Kirké* ágyába feküdtem (161. l.)

és:

Én meg a *tündérszép Kirké* ágyába siettem (164. l.)

A nyelvtani, illetőleg görög szórendbeli tévedés itt az, hogy az eredetiben a *perikalleosz* (sehr schön) az eünész (Lager) jelzője, nem pedig a *Kirkész*-é, mint az új fordítás hiszi. Felületes Odisszea-olvasással még kedvesebb is lehet, ha Kirké kapja meg a »szép« jelzőt az ágy helyett, de ha figyelni és élvezni tudjuk a nagy görög költő jellemző művészetét és lélektani igazsággal való beszéltetését, akkor igen fontosnak találjuk azt, hogy Odüsszeüsz, mikor a Kirkével való esetét Alkinooszék előtt beszéli, nem Kirké szépségén lelkesül, hanem az isteni ágy pompás voltán.

...epi gar toj hekasztó mojran ethékan
athanatoj thnétojszin epi dzejdóron arúran.

(Od. XIX, 592—3)

Ameis a *hekasztó*hoz megjegyzi: »in einem jeden Dinge.« Latinul (Basel 1779): »*in singulis* enim sortem imposuerunt // Immortales mortalibus super almam terram.« Zauperben (II, 160): »denn *in Jeglichem* setzten die Unsterblichen den Sterblichen ein Maass auf der nahrungsreichen Erde«. Devecseriben (306):

Válaszul erre ekképp szólt jóeszű Pénelopeia:
»Jó idegen, ha mulattatnál te a termem ölében
egyre, a szemhéjamra sosem hullhatna az álom:
Csakhogy az emberek álom nélkül meg se lehetnek
folyton: mert a *halandók mindegyikének* a földön
megszabták idejét a haláltalan istenek *úgyis.*

Az eredetiben arról van szó, hogy az istenek az *emberek számára* megszabták *mindenben* a kellő mértéket: abban is, hogy meddig legyenek ébren, abban is, hogy meddig aludjanak. Devecseri azt, hogy a »halandók mindegyikének« idejét szabták meg az istenek, csak úgy fordíthatta, hogy nem vette észre, hogy a *hekasztó* sem grammatikai, sem értelmi szempontból nem lehet a görög szövegben a *thnétojszin* jelzője.

Az eltűnt apját, vagy legalábbis apja hírét kereső Télemachosz így kéri Nesztort (Zauper I, 44): »Darum nahe ich mich jetzt deinen Knieen, ob du ihn geseh'n mit eigenen Augen, oder *eines anderen Erzählung* vernommen *von dem Irrenden*...« Az eredetiben:

túneka nün ta sza gúnath' hikánomaj, aj k'ethelésztha
kejnú lügron olethron eniszpejn, ej pu opópász
ofthalmojszi teojszin é *allú műthon* akúszász
pladzomenú.

(Od. III, 92—95)

Itt a *pladzomenú* (*pladzomaj* — abirren, umherschweifen) nyelvtani magyarázatául Ameis megjegyzi: »von *ihm* als einem herumschweifendem ist obiectiv von *müthon* abhängig«. A *pladzomenú* tehát Odüsszeüszre vonatkozik, tévesen érti az új fordítás a következőkben (45—46):

Éppenazért a te térded ölelve könyörgök: akarjad
édesapám nyomorult végét elmondani, hogyha
vagy te magad láttad, vagy meghallottad a hírét
más vándortól...

Az új fordítás éppígy tévesen értelmezi az Od. IV. 324—5. nyelvtani szerkezetét is. Achilleüsznek, az isteni hősnek, isteni köntösbe burkolták holttestét temetéskor a tengeri nimfák — Devecseri azonban Achilleüsz helyett a nimfákra adatja azt a halotti köntöst.

Ámfi de *sz'* esztészan kúraj haliojo gerontosz
ojktr' olofűromenaj, *peri* d' ambrota hejmata *hesszan.*

(Od. XXIV, 59)

Ameis könnyítésül meg is jegyzi: »hier ist *sze* (azaz, téged, Achilleüszt) zu ergänzen«. Kemenes (Kempf) fordításában:

Ekkor a tengeri agg nymphái köréd seregeltek,
Sírva sirattanak el, s *halhatlan mezbe takartak.*

Devecseri szerint azonban (360-61):

És körülötted a tengeri agg szép lányai álltak,
jajgattak keserűn, *nem-enyésző drága ruhákban.*

Zauper fordításában (II, 239): »Rings um dich standen die Töchter des Meergreises, mitleidig jammernd, und *hüllten dich in ambrosische Kleider.*« A bázeli fordítás szerint: »Circum vero te steterunt filiae marini senis, // Miserabiliter lamentantes; *circum autem immortales vestes tibi induerunt.*« Achilleüsz Iliászból ismert dicső földi pályájának fényes betetőzése az Odisszeabeli temetési pompa — ne szegényítsük.

Még egy görög nyelvi s ennek következtében helyzetbeli félreértést kell szóvá tennem, előrebocsátva a német fordítást. Mikor Odüsszeüsz kimegy a szőlejében lakó atyjához, nem találja az embereket az épületben: kinn vannak dologban. »Weder Dolios fand er, wie er in die lange Baumreihe hinabstieg, noch der Knechte einen, noch der Söhne; sondern sie waren, Dorngesträuch zu sammeln für des Gartens Zaun, ausgegangen, und der Greis ging ihnen den Weg voran.« (Zauper II, 244) Természetes, hogy ha az öreg Laertes vezette őket a tüskeszedő helyig, az nem éppen a szőlőskert tövében volt. Különös tehát, hogy az új fordításban a »sövény közelében« szedik a tüskét, viszont az meg hiányzik a fordításban, hogy sövénycsinálásra (»für des Gartens Zaun«) szedik. Az új fordítás (365):

Sem Doliost nem lelte a nagy kertben levonulva,
Sem Dolios fiait, sem más szolgát; ezek együtt
mind a *sövény közelében* szedték éppen a tüskét.

Az eredetiben:

ud' heüren Dolion, megan orchaton esz katabajnón,
úde tina dmóón úd hűjón; all' ara toj ge
hajmaziász lekszontesz alóész *emmenaj* herkosz
óchont', autar ho tojszi gerón hodon hégemoneüen.

(Od. XXIV. 222—225)

Úgy látszik, az *emmenaj*-t nem értette az új fordítás. Az célt jelöl itt, a tüskeszedés célját, nem helyét, pláne nem a történéshez nem illő helyét. Az »alóész *emmenaj* herkosz« szóról-szóra ennyit jelent: »gyümölcsöskertnek *lenni* sövénynek«.

Kiváló klasszikus filológusainktól az új magyar fordítás alkalmából a Homérosz fordítás elméletét és gyakorlatát illető magas színvonalú cikkek jelentek meg. De talán éppen a magas szempontok miatt nem szánhattak azok elég figyelmet annak a kérdésnek általános és eseti megvizsgálására, hogy Homérosz-szöveg lexikális és

grammatikai félreértései mennyiben és milyen arányban befolyásolják az illető szövegnek nemcsak értelmi, hanem költői megértését is és annak magyar nyelven az *idegen költő céljai szerinti* tolmácsolását. Ha a jóakaratú olvasók ez előrebocsátottak figyelembevételével tekintik föntebbi, dolgozatjavítás-jellegű szerény megjegyzéseimet, akkor talán nem is fogják azokat méltatlanoknak tartani arra az igényre, hogy csekély adalékok legyenek a magyar Homérosz-fordítás irodalmához, annál is inkább, mert a régibb magyar Homérosz-fordítások (beleértve Baksayét is) ilynemű, unalmas bár, de tanulságos észleletek gyűjtésére nem adnak elég alkalmat. Igaz ugyan, hogy Homérosz-fordítást filológiaivá még nem tesz az idegen szövegnek — akár szótárak, nyelvtanok, magyarázatok, akár tolmácsok által való — megértése, de az is igaz, hogy az idegen szövegnek efféle prózai munkával való megértése az alap, mégpedig *elengedhetetlen alap* a magasabb, esztétikai szempontból is filológiainak tartható Homérosz-fordításhoz. Tehát az az eljárásom, hogy a hexameteres új fordítás nagy szakképzettségű és nagyobb problémákhoz szokott tárgyalóinak módszerétől eltérően nyelvi meg nem értéseket tettem szóvá, még nem jelenti azt, hogy az Odisszeát, a görög szellem költői remekét, csak görög nyelvi anyagnak nézem.

Éppúgy nem nézem azt csak ókori művelődéstörténeti anyagnak. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azokat a kapcsolatokat, melyek a homéroszi mindennapi élet ismerete és a homéroszi költészet teljes élvezése között megvannak. Az Odisszea költője *néző* és *látó* és *láttató*. Olyan igazi költő, aki amit maga lát, azt költői tehetségével hallgatósága szeme elé is tudja varázsolni; az Odisszea-fordítás kötelessége pedig az, hogy ugyanazokat a jeleneteket, ugyanazokat a tárgyakat, ugyanazokat a képeket mutassa a közönségnek, mint az Odisszea.

Az Odisszea emberei ülve esznek, nem ledőlve, leheveredve. Nem homéroszi kép tehát ez (21).

> Jöttek a dölyfös kérők is befelé; *lehevertek,*
> sorban *végigdőltek* a székeken és heverőkön...
>
> (Od. I, 144—5)

Ugyanígy hamisak az új fordításban Helené szavai (64):

> íme tehát *leheverve* vigadjatok itt a teremben...
>
> (Od. IV, 238).

A székeket, még a legpompásabbakat is, nem *faragták* ezüstből, sem nem *faragták* elefántcsontból, nem is *faraghatnák* ilyen anyagból még ma sem. Csak cifrázták elefántcsonttal meg ezüsttel. Irrealisztikusan mondja az új fordítás (291):

> Széket tettek a tűz mellé neki, mindig e széken
> ült; *elefántcsontból meg ezüstből volt kifaragva.*
>
> (Od. XIX, 55—6)

Mosott asztalkáról ettek, de nem terítettről. Székre, zsámolyra, ágyra szoktak terítőt tenni, de asztalra nem. Lakomára nem terítettek. Az új fordítás szerint azonban (20):

> körben a hírnökök és a sebes szolgák hada nyüzsgött,
> voltak, akik vödrökben a bort s a vizet vegyitették,
> s voltak, akik lukacsos szivacsokkal mosva az asztalt,
> megteritettek, mások a sok pecsenyét szeletelték.
>
> (Od. I, 109—112)

A pecsenyét — jól van — szeletelhették is, de a kenyeret már nem, mert Homérosz korában nem olyan volt a kenyér, hogy szeletelni lehetett volna. Rosszul mondja tehát az új fordítás:

> Majd kenyerük *szeletelte* Mesaulios...
>
> (Dev. 225)

Hordójuk sem volt még Odüsszeüszéknak, tehát anachronizmus ez (356):

> ... levágták annyi juhát és
> marháját, sok *hordóból* borait kimerítve.
>
> (Od. XIII, 304—5)

A bornak vízzel való keverésére nem *tál* szolgált, mint az új fordításban (143):

> ... dúsan az asztal
> rakva kenyérrel, hússal, s merve a bort a vegyítő
> *tálból,* hordja a töltögető, s poharakba betölti.
>
> (Od. IX, 8—10)

Lakomákon a tisztára mosott asztalkára mindenki elé tányér vagy tál nélkül tették az ételt; ha tehát a lenyilazott Eürimachosz föllökte estében asztalát, arról gurulhatott széjjel étel is, kehely is, de *tál* — pláne *tálak* — nem. Az új fordításban azonban ezt olvassuk (335):

> ... kardja kezéből
> hullt le a földre, s az asztalon át maga is lehanyatlott,
> Megszédülve bukott le: gurultak a földre a *tálak*
> és kettős kelyhek. Homlokkal verte a *padlót.*
>
> (Od. XXII, 83—86)

Megjegyzem itt azt is, hogy Odüsszeüszék házába nem szabad beleképzelnünk padlót; kitűnik ez a fejszék íjversenyre való fölállításának az új fordítás szerinti leírásából is (323):

> Sorban a fejszéket föl is állította; egy *árkot*
> *ásva* az összesnek, jó hosszút, mérte zsinórral,
> s *feltöltötte* megint

Elképzelhetetlen kép az is — pedig Homérosz képei mind elképzelhetők —, hogy Eümájosz a kezéből a hirtelen meglepetéstől *minden* vegyítő edényt egyszerre kiejtsen. Hiszen egynél több vegyítő vödör miért lett volna és hogyan fért volna el a kezében? Tányértornyokat vivő ügyetlen pincér szerepében a filmkomikus ejt el egyszerre *minden* edényt. Az új fordítás szerint (245):

> ... Meglepve fölugrott rögtön a kondás,
> és a kezéből *mind* kiesett az edény is, amelyben
> fényes bort vegyitett...
>
> (Od. XVI, 12—14)

Devecseri szerint (264) a lakomázó kérők

> áldoztak zsíros juhokat, hízott gödölyéket,
> áldoztak disznót, *malacot,* marhát a mezőről...

A homéroszi szokással azonban az sem illik össze, hogy a nagyúri lakomán malacot is egyenek, áldozzanak. Ez éppoly homérosziatlan, mint a vadkanhúsból való lakomázás. Persze az eredeti szövegben nincs is efféléről szó, ott 'hízott disznó' szerepel:

> hoj d' hiereüon oisz megalúsz kaj píonasz ajgasz,
> híreüon de szüász *szialúsz* kaj bún agelájén
> dajt' entűnomenoj.
>
> (Od. XVII, 180—82)

»Und sie opferten stattliche Schafe und feiste Ziegen, opferten *gemästete Schweine,* und ein Rind von der Heerde, bereitend das Mahl« (Zauper II, 101). Az Odisszea figyelmes olvasója előtt, még ha nem klasszikus filológus is, itt a malac-áldozat hihetetlen, hiszen minden figyelmes olvasó ismeri a homéroszi áldozás és lakoma szokásait s jól emlékeznek az olvasók arra, hogy Eümájosz a nagy kanokat küldözi be a nyájból a palotabeli lakomákra (Od. XIV, 16—19) s ő maga panaszkodik, hogy a szolgafélének csak malac jut (Od. XIV, 80—81). Amely klasszikus filológus nekem ezt nem hiszi, az higgye el Devecserinek:

> ... a *kanok* kint voltak, a számuk
> sokkal kisebb volt, mivel ettek az isteni kérők
> egyre ezekből és számukra naponta a kondás
> indította a házhoz a *legszebb nagyhasu hízót:*
>
> (Dev. 213)

(a kondás) két *malacot* kihozott és nyomba levágott,
megperzselte, föl is darabolta s húzta a nyársra,
Megsütvén, odatette a húst Odyseusnak elébe
— — — — — — — — — — — — — — —
»Láss hozzá vendég, *mi a szolgától telik*, itt van...«

(Dev. 215)

Az olvasó nem keresi ugyan a homéroszi szövegekben az ellenmondásokat, mint a múlt századi filológusok, de az elbeszélésbeli ellenmondásokat észreveszi a fordításban s a fordításnak efféle hibái miatt a homéroszi társadalmat következetes életszerűséggel ábrázoló elbeszélésnek elhitető ereje gyöngül. Persze csak annak a számára, akinek gyönyörűség az elbeszélés figyelmes olvasása.

A tárházba, ahol a kincseket tartották, természetesen minél nehezebbé igyekeztek tenni az erőszakos behatolást, tehát minél kevesebb ajtót csináltak rá: egyet. Hamis kép az, hogy az olvasóval az Odüsszeüsz házabeli kincses kamarára »számtalan« ajtót akar képzeltetni az új fordítás (39):

Így szóltak, s ő apja magastetejű termébe
ment, hol arany s érc állt a *hatalmas nagy szoba mélyén*
— — — — — — — — — — — — — — —
Kettősszárnyu, bezárt, jólácsolt *számtalan ajtó*
volt ott...

(Od. II, 337—345)

Az eredetiben a »hatalmas nagy szoba mélyé«-t a tárháznak *eürüsz* (— tágas) jelzője képviseli, az »ajtó«-t jelentő *szanidesz* pedig többes számú alak ugyan, de éppúgy nem jelent *számtalan* ajtót, mint az angol *trowsers* nem jelent »számtalan nadrág«-ot.

Az áldozásnak megvolt a maga szertartása, attól nemcsak az áldozó nem tért el, hanem az azt leíró költő sem. Nem szabad a mi olvasóinkat sem olyan áldozatleírással traktálni, hogy Odüsszeüsz az áldozati juhokat *lenyakazza* (169):

fogtam az állatokat s a gödör szélén *lenyakaztam*...

(Od. XI, 35)

Csak elvágta a nyakukat!

Az utazókocsit igában húzták a lovak az Odisszea korában, nem hámban. »Den ganzen Tag durch schüttelten sie das sie rings umgebende *Joch*« — fordítja helyesen a német Zauper (I, 58). Nem helyes képet ad az új fordítás e sorban (56):

És az egész napon át *rázták* paripáik a *hámot*.

(Od. III, 458)

Jól járó, jól húzó lovak — pedig az öreg Nesztor lovai azok voltak — nem is ráznák a *hámot* akkor sem, ha az volna rajtuk iga helyett: ez a hámot-rázás megint képtelen kép.

Éccakára megfejhettek; de éccaka soha nem fejtek. Irrealisztikus napszak-meghatározás a görög »nüktosz amolgó«-nak ilyetén fordítása: »éji fejéskor« (81):

...mert igaz álom jött hozzá el, az *éji fejéskor*.

(Od. IV, 841)

Aki ült, az nem szőhetett Homérosz korában — régiségtani tanulmányok nélkül is tudhatja azt mindenki, aki az Odisszeát egyszer végigolvasta. Odisszea-fordításban tehát képtelen kép a lakomázók között *ülve* szövögető nő képe (105): »Menj át legsebesebben a termen, míg oda nem jutsz//édesanyámhoz: a tűznél *ül*, a tűz sugarában//tengeri-bíbor szép fonalat *szövöget*, csoda nézni.« Csoda bizony.

Sorshúzáskor az új fordításban (157):

...a sisakból nagyszivü Eurylochos *neve* hullt ki.

(Od. X, 207)

Ezt azonban csak akkor mondaná Homérosz, ha a bújdosó Odüsszeüszék a nevüket is ráírták volna a sisakba rakott jegyeikre.

...léptem a jólfaragott *hátsó ladikon* le a vízbe...

(223, Od. XIV, 350)

Hátsó ladik azonban nem volt az Odisszea-beli hajón.

Ezt is olvashatjuk az új fordításban (321):

> Belső terme ölébe kerülve az isteni asszony,
> Tölgyküszöbön *lépett át*, melyet hajdan a jó ács
> mesterien lecsiszolt, és hosszát mérte zsinórral,
> oldalfát tett rá, ragyogó ajtókat ezekre;
> Pénelopeia a szíjat eloldta a zár-karikáról,
> és kulcsát illesztve be, kétfele tolta a závárt
> és a reteszt...
>
> (Od. XXI, 42—48)

Az eredetiben azonban nem *átlép* a küszöbön, hanem *föllép* rá, hogy a beléje sarkalló szárnyas ajtót kinyissa. Magas tölgyfaküszöb: »jede Schwelle, auch die zum Frauengemach, und zu Schatzkammer, war *merklich erhöht*...« olvasható Odüsszeüsz küszöbeiről Autenrieth—Kaegi Homérosz-szótárában. Azokon *átlépni* nőnek nehéz volna s — ami fontosabb — ha azt mondaná a költő, akkor kénytelen volnánk Pénelopét asszonyiatlan, nem kecses mozdulatúnak látni, pedig Homérosz nem olyannak képzelte és nem olyannak akarja képzeltetni.

Több nyája is volt Odüsszeüsznek — fölsorolja Eümájosz a XIV. énekben. Naponként sok lábasjószágot el is fogyasztottak a kérők, de mégsem mondatná Homérosz — még nagyításból sem — az egyik pásztorral a másiknak azt, hogy az reggelenként »*a* nyájat« szokta behajtani. Az új fordításban (338):

> mert hisz olyankor hajtod *a nyájat* azoknak ebédül.
>
> (Od. XXII, 199)

Eleitől kezdve végigvonul az Odisszeán az a fenyegetés, sejtetés, jóslás, hogy *ott* bűnhődnek majd *halállal* a kérők, ahol bűnüket elkövetik: benn Odüsszeüsz *házában*. A tervszerű eposzi szerkezetnek megfelelően már az első énekben megmondja ezt Télemachosz (Zauper I, 16): »ich aber werde die ewigen Götter aufrufen, dass noch einmal Zeus den Frevel rächen möge und ihr ohne Vergeltung dann *in den Hallen* umkommt«. Az új fordítás a görög szövegtől eltér a következőkben:

> Bárcsak nektek a nagy Zeus mindezt visszafizetné,
> és azután boszulatlan *pusztulnátok a házból!*
>
> (Od. I, 379—80)

Nagy értelmi és hangulati és epikusi módszerbeli különbség van a »pusztulni a *házból*« (= 'eltakarodni a háztól') és — ami az eredetinek megfelelne — »pusztulni a *házban*« között.

Ezt is olvassuk ama régi költemény új fordításában (48):

> és az a szél, mit az isten küldött, *percre* sem állt el.
>
> (Od. III, 183)

Azonban *perc*-ről, mely az órabeosztás szerint mért idő egy részének nyelvújítási magyar elnevezése, Odisszea-fordításban nem lehet szó, hiszen az Odisszea korában még nem órák és percek szerint mérték az időt.

Az ökölversenynek, mint minden versenynek, szabályai voltak. Ezeket a szabályokat illett tudni minden értelmes embernek, tudták is. Nem lehetett olyan ökölverseny, melyben egyik ellenfél a másikat *leteperte* volna, mint birokban. Tehát Antinoosz az ökölversenyre készülődő Iroznak nem mondhatta azt, mit az új fordítás mondat a következőkben (279):

> hogyha ez itt erejével téged a *földre teperne*...
>
> (Od. XVIII, 83)

Az eredetiben *nikaó* (siegen) ige van.

Argosz kutyának elvettetett, szánandó állapotját az még nem mutatná, ha csak bolhás volna, de az már mutatja, hogy tetves (Od. XVII, 300): nem helyes hát, hogy az új fordítás a *tetű* helyébe *bolhát* tesz (267):

> *bolhával* tele, nyúlt el a földön a szép kutya, Argos.

A csudálatos, mesés dolgok is realisztikusan tárulnak elénk az Odisszeában. Nem is *virágát*, hanem *virágból lett gyümölcsét* eszik a *lótosz*-nak a *lótofagoj*-nak nevezett emberek. Homérosziatlan tehát az új fordításban ez (136):

> ... tizedik nap végre elértünk
> partja elé a *virágot rágó* lótuszevőknek.
>
> (Od. IX, 84)

Arról nem is szólok, hogy a »virágot rágó« olyan csúfolódós hangulatú fordítása az éppen nem csúfolódó »hoj t' anthinon ejdar edúszin« körülírásnak, amilyen csúfolódó hangulatú és értelemrontó fordítása a »kenyérpusztító« is (Dev, 123) a »sziton edontesz«-nek (Od. VIII, 222).

Az első kérő lenyilazta után és a többi kérő leölése előtt így tör ki Odüsszeüsz (Devecseri fordításában 334. l.):

> »Hej, ti kutyák, azt mondtátok, hogy már sose térek
> Trója alól haza én, fölemésztettétek a házam,
> szolgaleányaimat *letepertétek* ti erővel,
> még éltem s feleségül akartátok ti a nőmet...«
>
> (Od. XXII, 35—8)

Devecseri sorainak az az értelme, hogy Odüsszeüsz azért is szemrehányást tesz a kérőknek, mert azok az ő szolgaleányain — hogy mai jogi műszóval éljek — »erőszakos nemi közösülést« — követtek el. Aki azonban minden ókortörténeti ismeret nélkül bár, de úgy olvassa az Odisszeát, hogy egy-egy részénél ráemlékszik az előzményekre is, az, Odüsszeüsznek ezen kijelentésén, illetőleg Homérosznak ilyen lélekrajzán és meseszövésén nagyon elcsudálkozik. Hiszen Odüsszeüsz előző este látta a maga szemével, hogy a szolgálók egy része — ötvenből tizenkettő — ugyancsak nem erőszakra, hanem nagyon is szívesen ment utánuk a már maguk szállására távozott kérőknek, persze Pénelopé és Télemachosz engedelme nélkül. A kérők a lakomát befejezve, Devecseri szerint is (289, Od. XVIII, 428) »elmentek valahányan« — értsd: *valamenynyien* — »a házuk *ölébe*«. (Az eredetiben: *prosz dómath'* hekasztosz »Jeder *in seine Behausung*« Zauper II, 136.) Hogy ezt az egyszerű kifejezést Devecseri kicifrázza a henye *ölébe* szóval, annak a hexameter az oka. A hexameter kedvéért itt is elváltoztatja Homérosz stílusát nem-homéroszi kifejezéssel. A kérők eltávozása után a szolgálók előbb eltakarították a véget ért lakoma maradványait és fölöslegessé vált asztalait, kelyheit. (Devecseri — mint imént fejtegettem — a görög szöveg nem-értése és a cselekvény fonalának elvesztése miatt evvel éppen ellenkezőt írt 292. l., Od. XIX, 60—64.) Ezután már szerettek volna — ez a tizenkettő — az előkelő úrfiak után szökni s ezért a nagyteremben koldus képében hátramaradt Odüsszeüszt már igen piszkolták volna ki onnan: »Ej, idegen, te az éjt itt töltöd még a teremben, / ólálkodva a házban, az *asszonyokat* lesed egyre? / Hát kotródj, nyomorult, s érd csak be a dús lakomával: / vagy tüzes üszkökkel megdoblak, s úgy takarodsz ki.« (Dev. 292, Od. XIX, 66—9) De Odüsszeüsz még ott maradt a kérőktől megürült férfiteremben, hogy a hálóterméből lejött Pénelopéval zavartalanul beszélhessen (Od. XIX, 100). Csak mikor már Pénelopé is aludni tért (Od. XIX, 600) és mikor már Odüsszeüsz is lefeküdt az előcsarnokban (Od. XX, 1.), akkor indult ki a házból a tizenkét rossz szolgáló, »kik szerelemben a kérőkkel gyakran keveredtek«. (Dev. 308.). Mégpedig nem kényszerítve, hiszen Devecseri szavai szerint is mentükben (uo.) »jókedvük ragyogott, s egymásra nevettek a lányok.« Ezeket ugyan nem kellett úgy *teperni le* erővel. *Erővel* Fémioszt, a lantost kényszerítették a kérők, hogy őket napról-napra mulattassa. Így mentette magát: »... többen voltak, erősebbek s idehoztak erővel«. (Dev. 343, Od. XVII, 353) Odüsszeüsz meg is bocsátott neki. Nem Odüsszeüsz jellemének illő tehát és nem is az Odisszea szerzőjének igazságszolgáltató erkölcsi fölfogásához az, hogy a szegény szolgálókat azért akasztassa föl a gazdájuk, mert a gazdájuk jogait sokképpen sértő idegenek erőszakot tettek rajtuk.

A görög eredetiben nincs is szó *letepeřésről*. Ott e helyett ez van: *pareünadzeszthe* (Od. XXII, 37). *Eünadzó* mediumának jelentése: »sich lagern, schlafen«; az imperfectumi *eünadzeszthe* — »wohntet bei«. Igaz, hogy az eredetiben az *eünadzeszthe* után ott van ez is: *biájósz* azaz »violenter«, »gewaltsam«, de ez a *violencia* — hogy evvel a deákos régi jogi műszavunkkal éljek — ez a violencia nem a rabszolganőkön történt, hanem a gazdájuk tulajdonosi jogain. Ne feledjük el, hogy az Odisszea társadalma rabszolgatartó társadalom. A tulajdonos úrnak jogait erőszakosan sértik a

kérők avval is, hogy hivatlan és mértéktelen fogyasztják ennivalóját, innivalóját, lábasjószágát, borát, sértik avval is, hogy cselédjeit a lakomák céljáért dolgoztatják (vö. Od. IV, 681—3), sértik avval is, hogy a szép rableányokat szeretőjüknek is használják. Ez utóbbi is a tulajdonos sérelme, a távollevő tulajdonos védtelen felesége és kiskorú fia ellen elkövetett erőszakoskodás. Ez utóbbi is a tulajdonosok ellen elkövetett *ergon biájon* (»erőszakos cselekedet« l. Od. II, 236), akkor is, ha maguk azok a rabszolganők nem ellenük alkalmazott erőszakra, hanem csak szép szóra adják oda testüket. (vö. Od. IV, 420—21.) De ha ezt a rabszolganők nem kényszerítve teszik, hanem szívesen, akkor ez gazdájuk elleni hűtlenség és a rabszolgatársadalom jogérzéke szerint büntetendő. Az Odisszea legvéresebb énekének a maga realizmusában legborzasztóbb jelenete a hűtlen szolgálók fölakasztása. Ha pedig ezt hallva vagy olvasva úgy tudjuk, hogy azokat a kérők leteperéssel, tehát fölényben levő erejükkel kényszerítették az uraikat sértő szófogadatlanságra, tiszteletlenségre, akkor Odüsszeüsz és Télemachosz menthetetlenül olyan ellenszenvesnek tűnik föl, amilyennek őket Homérosz nem akarta ábrázolni, és a költői igazságszolgáltatáson — még a rabszolga-korszak szemével nézve is — homérosziatlan csorba esik.

Sem Kemenes (Kempf), sem Vértesy nem értette rosszul a görög szöveget (ha nem találták is el egészen a fordítást ők sem): »S rettenetes cudarul bánátok rabnejeimmel.« (Kem.) »Szolgalányim buján elragadoztátok.« (Vértesy.)

* * *

Nem hiszem, hogy az új Odisszea-fordításnak azokat az elemi botlásait, melyeket fölsoroltam, filológusaink is nem tartanák súlyos hibáknak, mégpedig az Odisszea terjedelméhez képest is nagy számúaknak. Tehát a klasszika-filológia mezejétől távolabb szántogatók előtt is feltűnhetik az, hogy ezt a filológiainak éppen nem nevezhető fordítást minden eddig írásban vagy szóban nyilatkozott klasszikus-filológus a legfilológiaibbnak tartja minden eddigi Homérosz-fordítás között. Csak egyetlen ilyen kritikából idézek néhány sort, de az a kevés is hű képet ad nem csupán az illető egész cikk felfogásáról, hanem nagyjában valamennyi többi sajtóközleményről is, ami csak megjelent Devecseri hexameteres Odisszea-fordításáról: »... az antik, elsősorban a görög kultúrának ... költők olvasásán messze túlmenő tudományos tanulmányozását is szükségesnek érezte ... Devecseri legnagyobb előnye minden elődjével szemben: költő is, filológus is ... nem volt előtte műfordító-költőnk, aki ennyit tudott és ennyit érzett az antikvitásból«. (Szilágyi J. György: Fórum III. 70—73.)

Hogy pedig erre is kitértem, annak a célja sem rendszeres bírálat, pláne nem bírálat bírálata, hanem minél több felől való megvilágítása annak a módszertani tételemnek, hogy a hexameteres fordítás nem lehet filológiai fordítása az Odisszeának.

Horváth János egyik, még ki nem nyomtatott akadémiai jelentésében ezt írja a hexameterről: »annak a mi nyelvünkben egészen más a stílhangulati kisugárzása, mint a görögben: ott otthonos és népszerű, nálunk jövevény és iskolás emlékű, *magára köti le a figyelmet,* skandáltatja magát s nem egyszer erőszakot tesz a nyelven, mert nem annak a hangzati rendjét emelte szabállyá«.

»Magára köti le a figyelmet« — ez finom és találó megjegyzés. A hexameter, éppen a sok daktilusú hexameter, hajlandó arra, hogy szokadatlan omló, idegensége miatt még mindig újszerű ritmusa által a rajta elángyorodottakat — szerzőt, olvasót és bírálót — olyan kellemes igézetbe ejtse, mely elvonja a figyelmet a fordított szöveg figyelésétől ott is, ahol az az eredetitől eltérőleg értelmetlen s emiatt költőietlen. A ritmusnak nagy szerepe van bűvölésben-bájolásban. A varázsos szöveget sokszor nem is értik, legalábbis nem teljesen, nem minden részében értik az ájtatosok, de hanghullámainak hallásakor annyira hatása alá kerülnek, hogy a sejtelmes zengést még tökéletes értés nélkül is igék gyanánt szent gyönyörűséggel fogadják. Távol áll tőlem az, hogy a hexameteres fordításokat értelmetlen igéknek állítsam. Mivel azonban az új hexameteres fordítás szerzője klasszikus-filológusaink szerint képzett klasszikus-filológus (mit én nem kétlek), de maga a fordítás szemmel láthatólag nem filológiai (mit mindnyájan tapasztalhatunk), viszont azonban kitűnő filológusok mind filológiainak tartják az általam fölsorolt filológia-ellenes botlások dacára is —: bizonyos mindebből az, hogy ezek az egymásnak ellenmondó jelenségek a hexameternek tulajdoníthatók. Nem egyéneknek, hanem egy szívós, téves módszernek, az Odisszea hexameterben való fordításának. Nem a hexameteres új fordítás jeles szerzője a hibás, hanem választott eszköze. Nem a tudós bírálók a hibásak a rikító tévedések észre

nem vételében, hanem hexameter-bámulatuk. De nem tudom, hogy a legújabb hexameteres Odisszea-fordításnak általam előtárt tanulságai után milyen joggal kívánhatják a Homérosz-fordítóktól a filológusok a hexametert *a filológia nevében.* Hiszen — szaporítható adataimból kitűnőleg — ehol tapasztalati tanulság az, hogy a hexameter nem segítője, hanem akadályozója a magyar Odisszea-fordítás filológusi hűségének.

Hangsúlyoztam már értekezésem elején, hogy az Odisszea-fordítóra nemcsak a görög nyelv filológiájának, hanem a magyar nyelv filológiájának tiszteletben tartása is kötelező. Nemcsak a görög szavak szótári jelentését és a görög nyelvtani alakokat kell a fordítónak ismernie, hanem az általa művében használt magyar szavak és kifejezések értelmét is.

Bizonyára ebben a véleményemben egyet is értenek velem a hexameteres fordítás hívei is, sőt Odisszea-fordítótól a magyar nyelv filológiájának szempontjából sokkal többet követelnek, hiszen például Trencsényi-Waldapfel Imre mondja több finom és találó megjegyzése közben (Nagyvilág, 1947), hogy a fordítónak a fordításban lehetőleg *át kell mentenie* az idegen szöveg szavainak *asszociáció-tartalmát* is. Én azonban, ha most a továbbiakban az új Odisszea-fordítást a magyar nyelv filológiája szempontjából is vizsgálom, megint beérem dolgozatjavító szereppel, hiszen — ismétlem — nem bírálok én személyt, sem művet, hanem csak Odisszea-fordítási módszert, mégpedig abban a meggyőződésben, hogy egy ház, bármily szép magas tetővel, meg nem állhat fundamentum nélkül.

Legyen szabad tehát megkezdenem most már nem a görög, hanem a magyar meg nem értett szavak sorozatát.

Homéroszék is ösmertek afféle ételt, melyet mi *gömböc*-nek nevezünk. A leölt disznó kivett, megtisztított *böndőjibe, bendőjébe* töltik, több-kevesebb kövérséget is tesznek bele, *vért mindig* és úgy *sütik* meg. A régi görögök kecske bendőjét is töltöttek meg gömböcnek. Meg van mondva az Odisszea szövegében, hogy a leölt kecske bendőjébe kövérséget is tettek, vért is, úgy sütötték. Ez *gömböc,* nem — mint az új fordítás mondja — *bendő.* A bendő csak addig *bendő,* míg ételt nem csinálunk belőle. Csak a görögben jelenti ugyanaz a *gasztér* szó az illető testrészt is, az illető ételt is. Magyar *gömböc* helyett *bendő*-t mondani olyan hiba, mintha valaki a tűzifát is németül *Baum*-nak mondaná, latinul *arbor*-nak.

Antinoos meg nyujtott át neki jó *teli bendőt,*
mely vértől, zsírtól duzzadt volt...

(Devecseri ford. 280, Od. XVIII. 118)

Teli-bendő-nek tréfásan a sokat evett ember hasát mondják. Az ennivaló gömböc nem is lehet *teli,* csak *töltött.*

Ott a tüzön kecskék *bendője* rotyog, vacsorára
készítjük, vérrel, zsírral duzzasztva dagadtra.

(Dev. 278, Od. XVIII, 44)

Itt a *rotyog* még inkább neveli a bendő-vel elkövetett hibát. Csak fövő étel rotyoghat, valami hígas. Ha valakin átszalad az étel, annak a bendője rotyog. Ilyen átmenteni való asszociáció-tartalma azonban csakugyan nincsen az illető homéroszi sornak.

Más a *marok,* más a *tenyér.* A dárda a *markában* van az embernek, nem a *tenyerében.*

...és Ithakába megállt, Odyseus küszöbének előtte,
udvari ajtónál, *tenyerében az érckelevézzel.*

(Dev. 20, Od. I, 103—4; vö. még Dev. 24, Od. I, 256; Dev. 30, Od. II, 10)

Tenyérrel dobni nem lehet dárdát:

dobta a kanra a hosszú dárdát jó *tenyerével*

(Dev. 302, Od. XIX, 448)

Más a *kéz,* más a *kar.*

Édes anyám, mért nem vársz rám, ki ölelni akarlak,
Hogy Hádes házában is *egymás* drága *kezében*
még örömünkre betelhetnénk a fagyos zokogással?

(Dev. 174, Od. XI, 210—11)

Itt *karjában* kellene.

Valahányan — főmondatban — nem azt jelenti, hogy »valamennyien, mindnyájan«, hanem azt, hogy: »egynehányan«. Zeüsz az istenek gyűlésében ezt mondja:

Rajta azonban, gondoljuk meg most *valahányan,*
hogy térhet haza végre...

(Dev. 19, Od. I, 76—7)

Ez azt jelenti, hogy gondoljuk meg »közülünk néhányan, egy kevesen«, pedig azt akarná mondani Zeüsz, hogy *mindnyájan* (pantesz). Efféle mondatszerkezet járhatott a fordító fejében: »gondoljuk meg most, *valahányan vagyunk*« (mellékmondat!).

Majd mikor áldoztak s ittak, mint lelkük akarta,
elmentek *valahányan* aludni a házuk ölébe (ti. a kérők)

(Dev. 288, Od. XVIII, 428)

Ez azt jelentené magyarul tudók előtt, hogy a kérőknek lakoma után este csak kisebb részük ment haza aludni, a többiek azonban ott maradtak éjjelre is a szép Pénelopénak szép szolgálós palotájában. Azt kellett volna magyarul mondani, hogy: »*valahányan voltak,* mind elmentek...«. Megint ezt olvassuk:

síma küszöbről addig lő majd, míg *valahányan*
el nem hullunk...

(Dev. 335, Od. XXII, 72—3)

Pedig Eürümachosz, aki Devecseri szerint ezt mondja, nem azért retteg, hogy egynehányójukat lelövi Odüsszeüsz, hanem, hogy *mindnyájukat.*

Télemachosz azért kér hajót meg hajósokat, hogy Ithakából Püloszba *oda meg vissza* megtehesse az utat. Az új fordítás azonban ezt mondja:

Már csak fürge hajót kérek húsz társsal az útra,
hogy járjuk be a víz ösvényeit *erre meg arra.*

(Dev. 36, Od. II, 212—3)

Ez azt jelenti, hogy: 'kalézoljunk *össze-vissza, hol erre, hol arra* a tengeren.' Ugyanilyen félreértés van emitt is: Dev. 213 (Od. XIV, 11)

Feleselnek »ketten valami véleménykülönbség miatt egymással szóban pörlekednek.« Mit gondoljunk mármost a Múzsákról, akik Achilleüsz temetésén a hős dicsőítésére — feleselnek? Mármint a fordítás szerint:

S múzsa dalolta a gyászdalt, mind a kilenc, *feleselve*
egymásnak szép hangon.

(Dev. 361. Od. XXIV, 60—61)

A rongyos, piszkos koldussá változtatott Odüsszeüsz Eümájosz előtt avval dicsekszik, hogy ő benn a városban Odüsszeüsz palotájában hasznos szolgálatokat tudna tenni a lakomákon. Eümájosz avval akarja lebeszélni, hogy ott az úri, csinos környezetben efféle öreg koldust nem is tűrnének:

»...Tudd meg: a szolgahaduk hozzád csöppet se hasonló:
ifjak azok, jó ingben járnak, szép köpönyegben,
és a fejük ragyogó és fésült, arcuk is ápolt,
kik szolgálják őket; az asztalok ott lecsiszoltan,
borral, húsokkal, kenyerekkel rakva *hevernek*...«

(Dev. 238, Od. XV, 333—4)

Ez az utolsó mondat azonban éppen az ellenkezőjét jelenti annak, amit Eümájosz mondani akar. Azt jelenti, hogy a rakott asztalok föl vannak döntögetve: valaki vagy valami ennyire megháborította a lakomát.

Körben a lágy rétek violával, petrezselyemmel
burjánoztak...

(Dev. 84, Od. V, 72)

Ezt olvassuk Kalüpszó szigetéről. Azonban *burjánzani* csak burján, gyom, gaz, dudva, káros növény burjánzik, de hasznos növény vagy virág nem.

Télemakhosz meg Pejzisztratosz kocsin mennek:
...a lovak nem késve röpültek.
Szép gabonát termő sík földre kerültek; utána
véget is ért útjuk, mivel annyira gyorsan *inaltak.*
(Dev. 57, Od. III, 494—6)

Azonban *inal* az, aki ijedtében, rémültében szalad üldöző elől. Megjegyzendő az is, hogy az *inal* gúnyos hangulatú. Kis távolságra valakihez nem is lehet *elinalni:* ezért benn a teremben nem inalhat el Odüsszeüsz Amfinomosz térdéhez, mint az új fordításban olvassuk:

Így szólt, s dobta feléje a zsámolyt; csakhogy Odysseus
Dulichion-beli Amphinomos térdéhez *inalt el.*
(Dev. 288, Od, XVIII, 394—5)

Ugyanilyen hiba:

Leiódés Odyseushoz *inalt,* átfogta a térdét.
(Dev. 341, Od. XXII, 310)

Csak edénymosás meg ruhamosás alkalmával lehet szó *öblögető víz*-ről. Az a víz, amivel az ember leöblíti a kezét, nem *öblögető víz.* Hiba az, hogy:

hírnökök *öblögető vizet* öntöttek kezeikre.
(Dev. 21. I, 146.)

Odüsszeüsz tutajcsinálás végett kivágott húsz fát. Erről írja az új fordítás:

S ő *hasogatta* a fát; sebesen végezte a munkát.
Húsz törzset vágott ki, s a fejszével lefaragta
ágaikat, lecsiszolta tudósan, mérte zsinórral.
(Dev. 89, Od. V, 243—5)

Aki azonban tutajnak vág ki fát, az nem *hasogat* fát. A tűzre való fát hasogatják — ez persze nem a kivágást jelenti, hanem a fa hosszában való hasítgatását. Az eredetiben nem erről van szó, az eredeti azt mondja: *tamneto* dúra. Vértesy így fordítja: »A bajnok meg *vágott.*« Kemenes (Kempf): »Ő meg a *szálfákat dönté.*«

Menelaosz így dorgálja Eteóneüszt az új fordításban:

»Nem voltál ezelőtt, te Boéthoidés Eteóneus,
együgyü; ám ma locsogsz, mint egy *csecsemő kölyök,* éppúgy
(Dev. 59. Od. IV, 31—2)

»*Csecsemő kölyök*« azonban nem lehet. Vagy *kölyök* külön, vagy *csecsemő;* csecsemő azonban nem is locsoghat.

Pénelopé Odüsszeüszt »hitvesem«-nek nevezi az új fordításban, Odüsszeüsz is magát az ő »hitvesé«-nek:

...Ha valóban
ő Odyseus, aki most hazajött, egymásra mi akkor
ráismerni tudunk még jobban: olyan jeleinkből,
Melyeket ember más nem tud, csak a *hitvesem* és én.
(Dev. 351. Od. XXIII, 107—10)

Most, amikor piszkos vagyok és rút rongy fedi testem,
megvet ezért s még nem hiszi el, hogy a *hitvese* volnék.
(Dev. 351. Od. XXIII, 115—6)

Azonban önálló főnévül *hitves* a hitestársak közül csak a nőt jelenti. Nem helyes tehát ez sem:

Lent meg az árnyas termek ölén mulatoztak a kérők,
mindegyikük vágyott a királynő *hitvese* lenni.
(Dev. 27, Od. I, 365—6)

vedd csak az útravalót, *halmozd* valamennyit edénybe:
kétfülü korsókban bort, s lisztet, a férfiak étkét
jó bőrtömlőkben...
(Dev. 38, Od. II, 289—291)

Halmozni azonban — magyarul — folyadékot nem lehet; sőt zárt edénybe, pedig erről van szó az eredetiben, lisztet sem.

Más a *hord*, más a *visz*, az új fordításban azonban *hord*-ot látok *egyszeri* vitel kifejezésére is:

Mondd meg a városod is, hol van, hol a földed, a néped,
hadd tudják az eszes bárkák, hova *hordjanak* innen.

(Dev. 132, Od. VIII, 555—6)

Egyik-másik a hetyke fiúk közül így szólt hozzá:
Hej, te szerencsétlen kondás, hova *hordod* az íjat,
mondd, te csavargó,

(Dev. 330, XXI, 362—3)

Itt is *egyszeri* lenne az odavitel, ti. a teremben oda akarja vinni Eümájosz Odüsszeüszhoz az íjat.

Az elejtett nagy, nehéz szarvas elvitelét így beszéli el Odüsszeüsz az új fordításban:

...a szörnyü nagy állat lábát összekötöztem,
és a nyakamba akasztva siettem a barna hajóhoz,
megtámasztva a lándzsámmal, mert vinni a vállon
félkézzel nem tudtam: olyan nagy volt az az állat

(Dev. 156, X. 168—171)

Itt tehát a helyes »*támaszkodva* a lándzsámra« helyett van a helytelen »*megtámasztva* a lándzsámmal«. Ez utóbbinak az az értelme, hogy valaki *más* a lándzsával megtámasztotta a teher alatt dülédező Odisszeuszt. A görögben az illető kifejezés: *enkhej erejdomenosz*, ezt Ameis így magyarázza: »auf die wiederergriffene Lanze mich stützend«.

Ezt mondja Menelaosz Télemachosznak:

»S hogyha egész Hellast akarod beutazni szivéig,
Argosig, én veled indulok el, befogom paripáim,
s végig a városokon *vezetem* szekered...

(Dev. 231. Od, XV, 80—82)

Aki azonban a lovas szekérben ül, mint Menelaosz ülne, az nem *vezeti* a szekeret, hanem ide vagy oda hajtat a szekérrel.

A »*letesz* valamit« meg »*lerak* valamit« között olyan különbség van, hogy az előbbi helyett nem szabad az utóbbit mondani, mint az új fordítás cselekszi:

...és az ezüst vegyitőt is
Télemachosnak elébe *lerakta* erős Megapenthés.

(Dev. 232, Od. XV, 121—2)

De nem *lerakta*, hanem *letette*. Akkor rakhatta volna le, ha az az edény több darabból lett volna.

Az új fordítás szerint:

...Iros száján rögtön dőlt a piros vér;
hullt le a porba, *motyogva, jajongva,* fogát vicsorítva
s lábaival rugdalt...

(Dev. 280, Od. XVIII, 97—9)

A *motyogás* azonban nem hangos, az itt hozzákapcsolt *jajongás* azonban hangos; ebben a kifejezésben tehát, hogy »motyogva, jajongva« nagy ellenmondás van. Ennek a két, folytonos cselekvést jelölő szónak a helyén az eredetiben csak egy ige participiuma van, mely halálra sebzett vadak egyszeri fölordítását jelenti (makón). A magyar fordító nem volt tisztában a magyar *motyog* jelentésével.

Odüsszeüsz ágyasházáról egyszer azt mondja az új fordító, hogy Odüsszeüsz maga *ácsolta*, máskor meg, hogy *kőből* építette föl. (L. Dev. ford. 353, Od. XXIII, 178 és 193). *Kőből* épült ágyasház rakása azonban nem *ácsolás*.

Járom alól fogták ki az izzadt gyors paripákat,
és odakötve az istállóban a *jászol elébe,*
tönkölyt *szórtak* s tiszta fehér árpát is *eléjük;*

(Dev. 59, IV, 39—41)

A jászolba azonban *vetnek* árpát a lovak elé, *szórni* csak földre szórhatnak, nem egy helyre, hanem széjjel (földről kapkodó baromfiaknak, vagy madaraknak).

»Vándor apám, szivesen mutatom meg néked a *házat,*
Mert jeles édesapám házával szinte határos...

(Dev. 108, Od. VII, 28—9)

Határos azonban ház házzal nem lehet. Szomszédosak lehetnek.

Aphrodité hazajött épp apjától, a hatalmas
nagy Zeustól, s *lepihent;* Arés a szobába belépett,
átkulcsolta kezét sebesen, szólt szóval eképen:
»Ágyba, szivem, gyorsan: kerevetre feküdni siessünk...

(Dev. 125, Od. VIII, 289—292)

Az eredetiben a *lepihent* helyén *kat' ar hedzeth'* van, 1779-i latin fordításban *desidebat,* Zauper fordításában *sass,* Kemenes (Kempf) fordításában »szép *székére* leült«, Vértessy fordításában *leül.* Világos tehát, hogy Devecseri is jól tudta, hogy Afrodité először leült hazajöttekor, hiszen utána még kellett unszolnia Arésznak, hogy ágyba feküdjön, csak azt feledi a hexameteres új fordító, hogy a *lepihent* nem székbe ülést vagy székre leülést jelent, hanem *lefekvést* jelent. Így azonban Homérosz világos elbeszélése a fordításban zavarossá vált.

A kérők leölése után a kilétét már megvallott Odüsszeüszhoz indul le a maga emeleti hálóterméből Pénelopé a nagyterembe s azon töprenkedik, hogy egyenesen hozzáfusson-e őt hitvesi csókokkal üdvözölni, vagy pedig kellő óvatossággal és tartózkodással a nagyteremben attól távolabb maradva kezdje kérdezgetni azt a magát Odüsszeüsznak valló jövevényt. Az új fordítás szerint:

Szólt és ment le; erősen hányódott szive közben:
vajjon *a távolból* kérdezze-e kedves urát ki:
vagy fusson hozzá, csókolja kezét meg az arcát.

(Dev. 350, Od. XXIII, 84—6)

Az *»a távolból«* helyén az eredetiben *apaneüthe* van. Hiszem, hogy az új fordítás szerzője megértette ezt a görög szót. De látom, azt nem tudja, hogy annak a magyarban itt *messziről* vagy *távolról* felelne meg. Az *»a távolból«,* annyit jelent, mint *»a messzeségből«. Távolról* régi magyar határozószó, olyan, mint *hazulról,* mind a kettő természetes módon keletkezett, az *»a távolból«* pedig múlt századi íróasztaltermék, az »aus der Ferne« fordítása.

»Dísze-virága« — ezt az ikerszó költői képet Kisfaludy Károly *Mohács*-a terjesztette el. Valami emberi közösségből legkiválóbbakat nevezik evvel. Az Achilleüsznak járó megszólítást *(mega fertat' Achájón* vortrefflichster aller Achäer longe praestantissime Achivorum) az eredetiben ugyan nem levő képpel, de egy kis költői szabadsággal jogosan fordítja így Devecseri:

O, Achileus, Peleus fia, *népünk dísze-virága...*

(Dev, 181, Od. XI, 478)

Hogy azonban a fordító nincsen tisztában az irodalmi kifejezés jelentéskörével, azt annak a következő alkalmazása mutatja:

(Afrodité) ...Kharisok fürdették, kenték drága olajjal,
mely nem enyésző isteni *testek dísze-virága...*

(Dev. 177, Od. VIII, 364—5)

Mintha az isteni testek termették volna azt a kenőcsöt.

Nem lehet »valakihez *eredni«* — mint az új fordításban olvassuk:

S most ideérkeztem bárkámon, az embereimmel,
borszinü tengeren át idegenszavu *néphez eredve.*

(Dev. 22, Od. I, 182—3)

Nincs értelme annak, hogy a szőlő *elenyész* vagy *el nem enyész:*

... a rétek
nedvesek és lágyak, hol a *szőlő el nem enyészne.*

(Dev. 138, Od. IX, 132—3)

Ebből a magyar szövegből bajos volna megérteni, hogy »*afthitoj* ampeloj«-ról van szó, ahol a »szőlő« jelentésű *ampeloj*-nak jelzőjét, az *afthitoj*-t, Faesi így értelmezi: »nie ausgehend«, Ameis pedig így: »*immerfort tragend*«.

A következő összetett mondat a tagmondatok lehetetlen sorrendje miatt értelmetlen:

Ég veletek, fiaim s szivből üdvözlöm a népek
pásztora Nestórt, *mint szelid édesapám ki olyan volt*...

(Dev. 233, Od. XV, 151—2)

Azaz hogy ennek a mondatnak betű szerinti értelme ez volna: »Ég veletek, fiaim, s szívből üdvözlöm a népek pásztorát, Nesztort, úgy (üdvözlöm őt), mint édesapám (üdvözli), ki (valamikor) olyan volt« — és most várnánk ilyen folytatást, hogy: »mint...« stb. Jó lesz az eredeti szöveg értelmének előtárása végett Zauper fordításából idéznem az illető részt (II, 54): »Lebe wohl, Jünglingspaar! und grüsset Nestor, den Völkerhirten; denn, traun! er war mir wie ein Vater gewogen...«

Ugyancsak értelmetlenné kúszált összetett mondat:

Majd vegye kézbe az isteni *dalnok* a szépszavu lantot
és játékos táncdalokat pengetve, vezessen,
higyje csak azt: lakodalmat ülünk mi a termek ölében,
az, ki e zajt meghallja a szomszédban vagy az úton.

(Dev. 352, Od. XXIII, 133—6)

Éppen aki magyarul tud, annak nemigen lehet utánagondolás nélkül mindjárt úgy érteni ezeket a sorokat, hogy a higyje nem a *dalnok* állítmánya, hanem a negyedik sor *az* szaváé. Az eredetiben az utolsó két sor világosságát a mondatfűzés ritmikus arányossága is elősegíti:

hósz ken tisz fájé gamon emmenaj ektosz akúón,
é an' hodon sztejchón, é hoj perinájetaúszin.

Zauper (II, 226): »... dann der treffliche Sänger, die hellklingende Harfe haltend, führe uns an zum scherzliebenden Reigentanz, damit *man*, aussen horchend, *vermuthe*, Hochzeit werde gefeiert, *wann Einer* die Strasse wandelt, oder nachbarlich anwohnt«. Kemenes (Kempf) fordításában mind a két részlet mondatai jól elrendezettek, ritmikusak:

Ég veletek, daliák, úgyszinte köszöntetem otthonn
Agg Nestort, *ki* valóban is *édes atyám* vala hajdan
Míg mi achív daliák szent Trója alatt hadakoztunk.«
Isteni énekesünk vegye harsány szózatu lantját,
S pajzán táncdalokat zengjen, míg ropjuk a táncot,
Hogy ki a szomszédban, vagy az utcán hallja danánkat:
Víg lakodalmat, nászt sejtsen fedeles palotánkban.

Lehet »nagyot kiáltani«, lehet »nagyon kiabálni«, de nem lehet »nagyot kiabálni«, mint az új fordításban van:

Kiklóps-társaihoz *kiabált nagyot*...

(Dev. 145, Od. IX, 399)

Szörnyü *nagyot kiabált* a sokattűrt isteni férfi.

(Dev. 374, Od. XXIV, 537)

»Apjára ütött«, »anyjára ütött«, »nagybátyjára ütött«, = »apjához, vagy anyjához, v. nagybátyjához hasonlónak született«. Ez jól van. De már nem jól van ez:

Kedves anyó, bizony azt mondják, akik engem is, őt is
látták már, hogy *erősen ütünk egymásra* uraddal.

(Dev. 301. Od. XIX, 383—4)

Ez már nem jelent mást, mint hogy két ember *egymást nagyon üti.* Mellékesen jegyzem meg, hogy az »engem is, őt is *látták*« emígy volna helyesen: »engem is, őt is láttak (egészen magyarosan: »engem is láttak, őt is«).

»*Venni* az étel-*ből*« lehet, »*részt venni* a lakomá-*ban*« lehet, de »*venni* a lakomá-*ból*« nem lehet:

Üdvözlégy idegen, szivesen fogadunk; legelőször
végy lakománkból, aztán mondd el, hogy mi a célod.

(Dev. 20, Od. I, 123—4)

(Inó) ... d' apsz esz ponton eűszeto kűmajnonta
ajthűjé ejkűja ...

(Od, V, 352—3)

Ajthűjé = »Wasserhulen, Sägetaucher, buvármadár«; Zauper szerint (I, 108): »(Ino) ... aber tauchte wieder ins wogende Meer, wie ein *Wasserhuhn* ...
Az új magyar fordítás szerint:

(Inó) ... tarajos hullámú vízbe bukott le azonnal,
mint a *madár* ...

(Dev. 92)

Hát madárnak madár a búvármadár is; de a »*mint a madár*« hasonlatban — ez úgynevezett szóláshasonlat — a *madár* soha vízimadarát nem jelent, gyorsaságot jelent, de nem vízbe bukás gyorsaságát, hanem vízen kívül (ek halosz) való gyorsaságot, fürgeséget. Kemenes (Kempf) így fordítja:

Ő maga meg lemerült a habos tenger fenekére,
Mint valamely *búvár* ...

Vértesy:

S visszabukott újra a hullámzó árba
Búvármadár-képben.

(Vértesy — úgy látszik — nem fogadta el ezt az Ameis-magyarázatot: »ejkűja — vergleichbar, nicht von einer Verwandlung.«)

Aréte, a fájaksz királyné, így beszél Odüsszeüszről a fájaksz urakhoz a Zauper-fordításban (231): »Phäaken! wie erscheinet euch wohl dieser Mann da, an Gestalt und Grösse und vernünftigem Geist? Und er ist *mein* Gast! *doch jeglicher nimmt an der Ehre Theil.* Daher entsendet ihn nicht eilig, und wehret die Gaben nicht dem Dürftigen; denn viele Schätze habt ihr in den Gemächern ...« Itt a *mein*-on van a nyomaték, nem a *Gast*-on. Az új magyar fordításban azonban az »én« elhagyásával ezt olvassuk:

Vendégem: de a tisztesség ugyanígy a tiétek ...

(Dev. 177, Od. XI, 338)

Kemenes (Kempf) fordításában ez a sor:

Én vendégem ugyan, de tiétek is itt ez a tisztség.

Vértesyében:

Az *én* vendégem, de mind megtiszteljétek.

Az *én* vendégem, nem másé. A birtokoson van az értelmi és hangbeli nyomaték, az *én*-en, nem a birtokon, a *vendég*-en, mint Devecseri fordításában van. Ha a *vendégem*-et tesszük pusztán, *én* nélkül, a *de*-vel kezdődő ellentétes mondat elébe, akkor evvel — meghamisítva az Odisszea szövegét és szövege értelmes voltát — nem a birtokost, hanem a birtokot hangsúlyozzuk. Így mintha azt akarná mondani Aréte, hogy az a jövevény: *vendége* őneki, nem pedig — mondjuk — ellensége.

A görög szöveg értelme világosan az, ami Zauper, Kemenes (Kempf) és Vértesy fordításáé:

Kszejnosz d' aut' *emosz* esztin, hekasztosz d' emmore tímész.

(Od. XI, 338)

Devecseri is bizonyára megértette itt a görög szöveget, de a magyar birtokos személyragozást úgy eltévesztette, amint magyar anyanyelvűnek nem szabad. Mentségére legyen mondva, megtéveszthette őt a nyelvtörténeti tudás nélkül és magyar nyelvérzék nélkül való, de hivatásos nyelvvédőknek az a gyakorlatuk, hogy a magyar birtokviszony szerkezetéből, ha személynévmás a birtokos, azt irgalmatlan irtják s ezáltal a birtokot akkor is hangsúlyozzák, mikor nem kell, sőt nem szabad. (És ha még a maguk fogalmazványaiból! De a máséból is, mint lektorok és szerkesztők!) Menti ez Devecserit, de nem a fordítását.

E szerint a fordítás szerint Helené

> Lopva varázsos szert hintett, amit ittak, a borba,
> fájdalom- és haragűzőt, mely feledést hoz *az összes bajra.*
>
> (Dev. 64, Od. IV, 220—21)

Azonban ha az *összes* szónak stílushangulata beleillenék is a magyar Odisszea nyelvébe, akkor is értelmi hiba van itt ebben az »az összes bajra« kifejezésben. Ez azt jelenti, hogy »minden ismert, szóban levő, *meghatározott* bajra«. Pedig azt mondja az Odisszea szerzője és azt akarja mondani a fordítója is, hogy »*általában* minden bajra«. Ha már a hexameteres új fordító a *minden*-t összesáron ki akarja túratni az *összes*-sel, akkor — ha már nem a stílhangulatot, de legalább az értelmet nézve — ezt kellett volna a fordítónak írnia: »*az összes bajokra*«. Persze mind értelmi, mind stílhangulati szempontból ez volna helyes: »*minden bajra*«. Bizony Zauper német fordítása itt nemcsak értelmesebb, hanem magyarosabb is a magyar fordításnál: »...eine Wärze gegen Jammer und Zorn, die *alles Uibel* vergessen machte«. (I, 220—22)

Az írásjel nem helyettesíti a beszédet vagy annak egy részét, hanem csak segíti még a magában olvasót is abban, hogy a hangtalan szöveget élőbeszéddé képzelje, úgy *hallja.* Egy »-« kötőjel nem helyettesítheti a *-re* ragot. Egyben értelmetlen és magyartalan az efféle:

> Térdedet átkulcsolva könyörgök, a messzelevőkre,
> *hitvesed-*, édesapádra, ki táplált, míg kicsi voltál...
>
> (Dev. 170. Od. XI, 66—7)

A *hitvesed-* a kötőjeltől még nem válik ilyen hangzásúvá és értelműve: *hitvesedre,* marad *hitvesed.* Semmi értelme pedig nincsen ennek, hogy: »a messzelevőkre, hitvesed édesapádra...«. Az ilyen hiba nem is magyartalanság, hanem nyelvtelenség — az író *nyelmtal,* mint a vogul mondja. Néma kötőjelnek írója értheti szavát, de hallgatója nem.

Bezzeg van *-re* rag a következő mondat határozóján, de abban meg nincsen köszönet, sem értelem:

> ...a házba
> kívüle más koldus sose *léphet kéregetésre.*«
>
> (Dev. 278)

> ...úde tin' allon
> ptóchon eszó *miszgeszthaj* eászomen *ajtészonta.*
>
> (Od. XVIII, 48—9)

> ...neque quenquem alium
> pauperem intus misceri (nobis) sinemus *mendicaturum.*
>
> (1791-i ford.)

Szóról-szóra magyarul a görög mondat szórendje szerint:

> ...sem valakit mást,
> koldust, be (közénk) *elegyedni* (nem) engedünk, *kéregetendőt.*

'*Félni* az isteneket' lehet, de '*remegni* az isteneket' nem:

> Ostoba vagy, vendég, vagy roppant távol a földed;
> azt akarod, hogy az isteneket tisztelve *remegjem;*
>
> (Dev. 141. Od. IX, 274)

»Mindjük« — ezt a nem-lévő szóalakot a fordító verselési szorultságból csinálta az efféle nyelvi nyomorékot nem csináló Homérosz tolmácsolására. Komikus hatású.

... Társai jártak
mindjük másfele, falkáikkal a földeken addig
(Dev. 214, Od. XIV, 24—5)

... fekszik már *mindjük* a vérben, a porban
(Dev. 344, Od. XXII, 383)

* * *

Ne folytassuk.

A budapesti, azaz nagyvárosi életmódnak úgy megvan a nyelvalkotó lehetősége és joga, mint a vidéknek, a falunak. A mi egyetlen nagyvárosunk teremtett is már és fejleszthet is még tovább olyan színekkel gazdagodott és gazdagodó irodalmi nyelvet, mely sok műfajra alkalmasabb, mint irodalmi nyelvünknek a falusi nyelvhez közelebb lévő árnyalatai. Több kitűnő budapesti ízű stilistát tudnék fölsorolni és több vidéki zamatú gyönge stilistát. Éppen ezért nem érthetek egyet olyan fölfogással, melyből tulajdonképpen az következnék, hogy a »pesti nyelv« vagy »pesti irodalmi nyelv« egyenlő a rossz nyelvvel. Hibás magyar nyelv éppúgy *nem* pesti nyelv, mint *nem* falusi nyelv, hanem csupán rossz magyar nyelv: sem falusi, sem nagyvárosi jellegű, sem egy modernebb, sem egy primitívebb kor gondolatainak művészi kifejezésére nem alkalmas. Ami magyar nyelv jelentéstana elleni elemi hibákat elkövet Devecseri az Odisszea-fordításban ezek jóval bővebben vannak a görög nyelv ellenieknél nemcsak a falusi, hanem egyben a nagyvárosi, a budapesti nyelv elleni hibák is.

De ugyanő ugyanilyen hibákat *eredeti költeményeiben* soha nem tenne.

Azt, hogy Devecseri a görög nyelvet értő és homéroszi életet ismerő régebbi Homérosz-fordítóknál is sokkal képzettebb klasszikus-filológus, csak közvetve tudhatja a közönség legkiválóbb klasszikus filológusainknak bizonyára hitelt érdemlő állításaiból. Azt azonban, hogy Devecseri jeles technikájú lírikus, közvetlenül is tudhatja mindenki, aki Devecseri eredeti verseit olvassa.

Az Odisszea szerzője azonban harmadfélezer évvel ezelőtt élt *epikus*. A költői stílus pedig nemcsak egyénenként és korszakonként, hanem műfajonként is különböző. Szaffó nyelve és a Homéroszok nyelve mind a kettő tárgyszerű, de éppen azért mind a kettő egymástól nagyon különböző stílusú. Persze Szaffónak és Homérosznak közös tulajdonságuk az, hogy — bármily dialektusban — de egyformán hibátlan görög nyelven szólnak. Ezért akár falusias, akár városias, de mindenképpen hibátlan magyar nyelvet kíván a magyar filológia minden műfajú magyar nyelvű költeménytől, eredetiektől is, fordításoktól is, lírai versektől is, eposzoktól is. De egy Homérosz nem volna kisebb epikus akkor sem, ha nem tudna lírai dalokat költeni, egy Szaffó sem lenne gyöngébb lírikus azért, mert nem tudna eposzokat szerezni. És én elismerem azt is, hogy egy modern magyar lírikus lírai nyelvművészetének értékéből nem von le semmit az, ha magyar epikai nyelve nem éri el lírai nyelvművészetének fokát, sőt azt a fokot sem, amit a magyar filológia szerény mértékkel mérve is megkövetelhetne, avval a szerény mértékkel, amely beéri a magyar nyelvtudásnak megnyilvánulásával, nem is törődve már a műfaji stílus esztetikai igényeivel.

A műfordító föladata azonban hasonló a színészéhez. Nem magát, hanem mindig más valakit kell játszania. Persze végtelen sok szerep van a színműirodalomban s valamennyit eljátszani a legnagyobb színművész sem tudná. Oly nagy helyzeti ellentét van egy Devecserihez hasonló modern lírikus és egy Homérosz között is, hogy nem csuda, ha éppen egy modern lírikus fordításában nem lehet ráismerni Homérosznak nemcsak sok helyen meséjére, nemcsak általában stílusára, hanem gyakran anyanyelvének tudására sem: hiszen ha tulajdon anyanyelvünket el-hibítgató magyar fordítást olvasok, úgy érzem, mintha az eredeti mű szerzője sem tudta volna anyanyelvét. Ebben azonban megint nem egyén a hibás, nem a jeles költő és bizonyára jeles klasszikus-filológus Devecseri, hanem részben az a harmadfélezer év, mely a mi modern líránk műfaja és a régi görög hagyományos nemzeti eposz műfaja közt van, részben pedig hibás ebben is a hexameteres forma is, melyel — a tapasztalat mutatja — Homérosz fordításban nemcsak a görög filológiát, hanem a magyar filológiát sértő

fogyatkozások is velejárnak. (Ez utóbbira igen sok — szinte kacagtató példa található Kemenes Kempfnek Devecseri által igen méltányolt fordításában.)

Distingváljunk azonban filológia és publikum között, legalább is közönségünk egy részéről szólván. Amit nem hagyhat helyben a filológia, azt még mindig szentesítheti a legfelsőbb fórum: a közönségnek vagy a közönség tekintélyes részének tetszése.

Homérosz korában egységes volt a közönség költészet-élvező műveltsége, legalábbis jóval egységesebb, mint — a nagypolgári korszak hagyatékául — minálunk ma. Latinba, görögbe, hexameterbe belekóstolt értelmiségünknek irodalmi ízlése és igénye sok tekintetben más még egyelőre, mint a reális élettel szorosabb kapcsolatban lévők ízlése és igénye. A gimnáziumainkból kikerült zömű értelmiség örömmel fogadta Devecseri Odisszea-fordítását s evvel be is bizonyította e fordítás szükséges voltát, küldetést betöltő jelentőségét, hiszen mai társadalmunk nemcsak falusi és városi fizikai dolgozókból áll, hanem gimnázium-járt úgynevezett értelmiségből is; ez is megkövetelheti a maga irodalomélvező igényeinek a maga ízlése szerinti kielégítését, tekintet nélkül filológiai szempontokra.

Az úgynevezett »humán műveltségű«-ek már rég nem tudtak annyira megtanulni görögül, hogy azt élő nyelvnek érezzék, amint például élő nyelvnek érzik a modern nyelvek megtanulói a modern nyelveket. Az Odisszea emlékével együtt él bennük a nyelv nehezen érthetőségének, idegenszerűségének emléke s el sem tudják hinni, hogy a nem idegenszerű magyar nyelv homéroszi jellegű volna, viszont a magyar fordítás magyar nyelvének hibás idegenszerűségében és értelmetlenségeiben a homéroszi stílust csudálják iskolás emlékeik hatása alatt. Azt meg pláne nem kívánhatjuk meg tőlük, hogy észrevegyék egy Homérosz-fordításban a görög filológiai vétségeket. Tehát igenis van szükség olyan Odisszea-fordításra is, mely sem a görög nyelv és irodalom filológiája igényeinek, sem a magyar nyelv és irodalom filológiája igényeinek nem felel ugyan meg, de homéroszi mű illúzióját tudja kelteni hexameteres versformájával és irrealisztikus nyelvével társadalmunknak gimnáziumból kikerült részében. Csak a tárgyilagos és türelmesen vizsgálódó filológus hibáztathatja a hexameteres új fordítás módszerét, de a gyakorlati szükségleteket is méltányló kultúrpolitikus — mint a tagadhatatlan és csalhatatlan siker mutatja — joggal helyeselheti .

Homéroszból nem lett volna nagy költő, ha közönsége annak nem fogadja s minden Homérosz-fordítás lehet felőlem megbecsülendő fordítás, mihelyt a közönség vagy annak tekintélyes része elfogadja. A gimnáziumból kikerültek pedig elfogadták Devecseri Odisszea-fordítását s ha említett görög és magyar nyelvi tévedéseivel elfogadták, akkor ugyanazok még kevésbé akadnak fönn azokon a stílushibákon, amelyek a filológiának csak magasabb stílesztetikai mértékével hibák.

Csak példaképpen mutatok be néhányat ezekből anélkül, hogy fejtegetni kezdeném, miért nem illenek be a homéroszi stílusba: »Ők meg (ti. a Télemachosz életére törő kérők), amint kiteszed lábad, *rossz tervre találnak*« (Dev. 40) »Jaj, *ez a morzsaleső be folyékonyan is fecseg,* éppúgy, / mint egy *ócska kemence,* de majd *két kézzel ütöm meg*« (278). »Mind fiatal, mindet *segítésvágy hozta utunkra*« (360). »Ám azt tervezem és mondom, mit hogyha magamnak / volna ilyen gondom, *terveznék* nevelésű« — mondja a nimfa (87). »Nem kell végig az éjben / virrasztgatnod, mert *kiemelkedsz már a bajokból*« (309). »... készítettem, amit kért: / édes bort ,kenyeret; de *kivette belőlem az esküt*« — mondja az öreg dajka (79). »szidta a szolgaleányát: / Szemtelen és *botor eb* ...« (292) »Azt hiszem, ők sem akarnak már így fekve maradni, / bármi heves szeretők, egy pillanatig sem: a *hálást / hagynák már,* hanem őket a csel meg a lánc nem ereszti, / míg az ajándékot mind vissza nem adja az apja, / mit neki nászunkkor nyújtottam az *ebszemü lányért,* / Mert gyönyörű a leánya, *de épp nem jónevelésű*« (126) — Afroditéről van szó itt. »És ki *szivélytelen* és a ridegség tölti el, annak / csak gonoszat kívánnak mindig a földi halandók« (299). Szólt a dajka: »... csakhogy a vendég, mint amolyan *sorsverte busongó,* / nem kívánt puha ágyon, lágy derékaljon aludni« (312). »És miután már én kértem, hogy utamra eresszen, / s küldjön, *nem mondott nemet,* és volt gondja utamra« (151). »... az ólhoz / ért, hol a sok-sok *disznó szunynyadt*« (244). »... torkán állt meg *bájteli* hangja ...« (77). »Idomeneusról *érdeklődött* rögtön, amint jött« (295). Pénelopé beszél a dajkának: »... *Mindazonáltal* menjünk már a fiamhoz ...« (350). A szerelmes Kalüpszó pláne mondat és sor végére teszi ezt a nem éppen tündéri kötőszót: »Isteni sarj, Laertiadés, leleményes Odysseus, / ennyire vágyol a hőnszeretett és otthoni földre / menni, azonnal, most? Légy boldog *mindazonáltal*« (88). »Túrnöd kell *mindenesetre*« (102). — a bájos Nauzikaá beszél így. Kanász mondja

koldúsnak: »... ád neked ő inget *köpenyestül*, s ád neked *öltönyt*...« (277). »És azután napközben a nagy *szövetet* szövögette« (33). »*Mars be* a disznóólba« (vö. Marsch!) (160). »Az istenek *úgy szőttek*, hogy visszakerüljön« (17) »... juh- s *bikaáldozatot* sietett *átvenni* közéjük« (Pozejdaón) (18). »*Édesapánk*, Kronidész, te Olimposz *legmasabbja*« (18). »... hogy drága fiának / indulatát ébresztve, szivébe *erőt eregessek*« (19). »... lábára kötötte / ambrosziás, aranyos saruját« (20). »... s látta derék apját lelkében: tán valahára csak hazaér, hogy a kérőket *kihajítsa a házból*« (22). »... mért lakomáznak ilyen sokan itt, mért *hívtad el* őket?«« (23). »Csakhogy az elhaltért most is *nyöszörögve busongott*« (31). »Ez neki nagy hírt hoz, de neked csak / *vágyakozást tűnő vagyonodra*« (33). »Azt hiszem én: hosszan fog még hírt lesve *csücsülni* / itt Ithakában« (37), (38). »Télemachosz, fennhéjázó, dühödött, *ne legyen már* / *gondod sem rossz szóra, se rossz tettekre szivedben*« (38). »Rajta, te kedves anyó, nekem édes *bort eregess be* / kétfülü korsóimba, legízletesebbet azok közt...« (40) »s itt fia Nestór ült, a lovag, ki *achájokat őrzött*« (54). »*Zokogásvágy* támadt apja után a fiúban« (61). »Ketten erősen vágytunk akkor, *fölkerekedve* / lépni elő« (a faló hasából) (66). »Nincs Ithakában széles pálya futásra, de rét sincs: / kecskét tart, de a lónevelő földnél *csinosabb* ám.« (75). »... hisz *tagadó válasz* nem könnyü e szóra« (76). »... amikor hazatér, aki hírért apja *felől ment* / messze Pylos fövényére...« (77). »... mígnem a nagy barlanghoz elért, hol a nympha / élt, az a szépfürtű s őt otthon lelte a *mélyben*« (endothi — »innen, drinnen«) (83). »... *mélyölü* (eürü — »breit, weit«) barlangjába betért« (84). *Háromszor* boldog s négyszer minden Danaos...« (90). »... kézzel *hordozták* a ruhákat az éjszinü *vízbe*« (99). »S ekkor *evett meg ivott* a sokattűrt isteni férfi / *nagyhevesen*« (104). »*Rettenetes hevesen szólók* is akadnak« (104). — Nauzikaá mondja azokról a fájakszokról, akik megszólnák, ha az utcán szép idegen férfival látnák. »... itt van apám *uradalma*, virágzó kertje, a város / szélétől oly messze, hová még ér a kiáltás« (105). »Nem lett ő *szeretetreváló* (az emberevő kiklopsz), hogy végül előtünt« (140). »... rászedte a név őket meg *nagyszerü eszmém*« (145). »*Éjhaj*, mennyire tiszteli és szeretettel látja / ezt mindenki...« (152). »... legszebb korban volt, pelyhedzett *éppen* az álla« (159). »... hogyha te nem téssz nékem *roppant* isteni esküt« (160). »... egész nap / *borszinű* két *ökrével* a földet szántja ekével« (201). »Hosszúkáslevelű vadolajfa van ott az öbölnek / végében, közelében barlang, *drága*, homályos« (205). »... és te magad legelőször a kondásához eredj el; / ő disznóidat őrzi, *de téged is annyira kedvel*« (230). »kötelékeket oldtak a társak. / *Lódultak s városba* hajóztak...« (244) »Szörnyü keserves a nagy sokasággal szembeszegülni / még az erősnek is ám, mert sokkal *többet elérnek*« (247). »Másnak *tűnsz*, idegen, mint tűntél még az imént is« (250). »... fürge *hajóval* / *sétálgatva*, vizen vártuk be az isteni hajnalt« (255). Nem kell a haláltól félni a kérők *részéről* (257). (A koldus) »*kapzsi hasával* / tűnt ki« (277). »Bárcsak Zeus atyja, Pallas Athénaié meg Apollón / adná, hogy horgadna le úgy palotánkban a kérők / *vert feje*, s egyik az udvarban, más bent a teremben / tengene minden tagjában törten valamenynyi« (283). »Úgy látom, vagy elittad eszed, vagy mindig ilyen volt / máskor is az, mint most, hogy ilyen *butaságokat áraszt*« (Dev. 286; metamónia badzejsz Od. XVIII, 332 »schwätzest unnützes Zeug« Zauper II, 133). »... és csúfondáros hangon *hasamat* se *csepülnéd* (287) »Mert rossz végzete űzte Odysseust görbe hajóján / Átok — Trója alá, *melynek* ne legyen neve sem már« (297). »... Autolykosnak / sarjaival régen hogy a Parnassosra *nyomultam* (vadászni)« (326). A táncolók »*táncot szüntettek*« (298; vö. »tüzet szüntess!«). »Ez végső szava volt, s *ráugrott* akkor az *édes* / testlazító *álom*« (Dev. 357; vajon az »es ist mir eingefallen«-nek helyes fordítása volna-e ez: »az nekem beesett« vagy »az belémesett«?). »Apja kapálta lehajtott fővel az *ültetvényét*« (366). »... s hogy *lelkét szedegetve*, magához tért az öreg hős...« (369).

Az effajta nyelv kétségkívül nem a gimnáziumot nem-jártaknak való epikai nyelv és természetesen nem is Homérosz stílushangulatát lehelő nyelv; ezért ilyen nyelvre átdolgozni Homéroszt csupán a hexametert várók és a hexameterért sok egyebet elengedők kedvéért kell. Ezek a hexametert várók azonban a kétkéz-munkásokból egyre szaporodó olvasóközönségnek aránylag *egyre kisebb százalékát* alkotják.

Kell tehát gondoskodnunk olyan Odisszea-fordításról is, mely a latin gimnáziumot nem végzettek nagy számának szükségletét is szolgálja. Ugyanakkor tehát, mikor elismerem a hexameteres fordításnak még mindig irodalompolitikai szükségességét, egyúttal hangsúlyozom azt is, hogy az Odisszeának még szükségesebb az a fordításmódja, melyet, Petőfi és Arany verselő elveit és gyakor-

latát a népköltészet és régi századok hagyományaival együtt nézve, mostani fejtegetéseim első felében a görög Odisszea magyar tolmácsolása legalkalmasabb eszközének megállapítottam. Ez a módszer megköveteli a magyar nyelvszokás tiszteletben tartását, hiszen sok szaktudományhoz a fizikai dolgozóknál jobban érthet az íróasztal embere, de az élőnyelv helyességét és szépségét annak kell eltanulnia a kétkéz-munkástól. Ez a »demokratikusabb« fordítómódszer megköveteli a görög szöveg értését is, mert ha a görög szöveg-nemértések megrontják a mesét, a lélekrajzokat, helyzeteket, jeleneteket, akkor költői szépségeket rontanak meg, zökkenőket okoznak, az efféléket pedig — epikumban — a nép széles köre észreveszi akkor is, ha nemtetszését szavakkal kifejezni nem tudja. A nép gimnáziumot nem járt fiainak ezt a félig öntudatlan, de mindig csalhatatlan szépségérzékét én sokszor tapasztaltam, különösen megfigyeltem pedig a Nemzeti Színházban azokon a bemutatókon, melyeket a szakszervezetek számára rendeztek. Megfigyeltem annak a hallgatóságnak magaviselését: *ott* tetszett neki legjobban a darab, ahol a szöveg is, játék is a legjobb volt. Ennek a közönségnek arcon, szemen, mikori tapsolásban megnyilvánuló ítélete mindig helyes volt, akkor is, ha a közüle fölszólalók kritikája nem mindig tudta is elérni a nem szavakba öntött, őszinte, póz nélküli, egyetemes ítélet helyességét. Tartalmaz az úgynevezett népköltészet lírát is, epikát is, verset is, prózát is, de ilyen műfajt, hogy: *bírálat* vagy *széptani értekezés, nem,* egyetlen nemzetnél sem. Viszont ami néphagyomány van, akár dal, akár ballada, akár eposz, akár mese, az mindig szép és értékes, legalább is kevesebb a selejtje, mint egy-egy esztétikus által összeválogatott írók-antológiájának. Mi tűnik ki ebből? Az, hogy ha nem ír is bírálatokat a nép, költői alkotások szépségét megbírálni mégis meg tudja. Nem véletlen, hogy a későbbi korokhoz képest egységes kultúrájú korszakban érte el a költészet a legmagasabb fokát az Odisszeában.

Tizenöt évvel ezelőtt a magyar és finnugor nyelvtudományi művek népszerű stílusát sürgettem. Többek közt ezt írtam: »... a közönség megvetése volna csupán összegyűjtött régi eredmények közlésére szorítani az úgynevezett népszerűsítő stílust. Joggal elvárják embernyi emberek, hogy beeresszük őket műhelyünkbe szerszámaink közé, hogy új eredményekre az ő szemük láttára törekedjünk, kutatásunkat, bizonyításunkat, vitatkozásunkat minden értelmiségi számára érthető és élvezhető nyelven írjuk... Ne higgyük, hogy a tudomány népszerűsítése árt a tudomány mélységének: hiszen *minél több ember előtt szólunk, annál többek ellenőrzése és bírálata alá vetjük magunkat*«. A »minél több ember«, ha történeti és összehasonlító nyelvtudomány közönségéről van szó, csak filológiai előkészültséget adó iskolák neveltjeit jelenti. Ha azonban most magyar nyelvű költemény közönségére, tudniillik nem hexameteres, hanem magyar versalakú Homérosz-fordítás közönségére gondolok, ebbe minden magyar embert beleértek. A nem-hexameteres Homérosz-fordító nem »*többek* ellenőrzése és bírálata alá« van vetve, hanem *mindenkié* alá. A nem-hexameteres fordítót ez a némely hexameterpárti szaktudósok kritikájánál szigorúbb *mindenek*-kritikája a görög és magyar filológia szigorúbb követésére kényszeríti, mert ha egy idegen nyelvű remekmű fordítása a hexametertől el nem bűvölt magyar nép előtt kedves akar lenni, akkor óvakodnia kell fordítójának az eredetinek hatását gyöngítő, vaskos leiterjakaboktól és az eredetiben nem lévő nyelvi értelmetlenségektől, zamattalanságoktól, vagy akaratlan humorú nyelvi rikításoktól. Az Odisszea alkotójának lelke csak olyan magyar

fordításban nyilatkozhat meg, mely az egész magyar népnek tud szólni. Költői mű fordítása minél filológiaibb, annál költőibb; minél költőibb, annál népszerűbb. Az Odisszea fordításának filológiai jellege és költői volta és népolvasmányul való alkalmassága nem ellentétesek, hanem egymás föltételei. Hogy megint a Nemzeti Színház műsorpolitikájának az én fejtegetéseimet erősítő analóg elemeire térjek vissza: tömegsikereit olyan régi klasszikusok népszerűsítésével érte el, melyeknek fordítói a régi fordítóknál lelkiismeretesebben tanulmányozták az idegen szöveget és gondosabban bántak a magyar nyelvvel.

Befejező kérdés: megérdemli-e az Odisszea, hogy a legtágabb, legszélesebb értelemben értett népnek legyen lelki tápláléka, gyönyörűsége? Erre az igenlő választ talán már nem is kell érvekkel támogatnom.

MÉSZÖLY GEDEON

(1949. február 21.)